

*Aleksandra Jabłkowska**

Przemiany osadnicze w międzyrzeczu rzek Szkło i Lubaczówki w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza¹

Settlement transformations in the basins of the Szkło and Lubaczówka rivers in the Bronze Age and the Early Iron Age

The article is a settlement and culture study, in which, after collecting all available sources and their chronological verification, a deep analysis of habitat preferences was carried out in individual cultural units in the area of the Szkło and Lubaczówka rivers in the Bronze Age and the Early Iron Age. The research performed on settlement and culture study aims to show new results and fill the gap existing in the literature within the San basin in terms of understanding the cultural and settlement variability in the Bronze Age and the Early Iron Age (other neighbouring mesoregions already have such studies).

KEY WORDS: Bronze Age, Early Iron Age, settlement archaeology, south-eastern Poland

Submission: 12.10.2020; Accepted: 30.11.2020

1. ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Studia osadnicze, na których skupia się niniejszy artykuł, stanowią podstawową metodę analityczną do poznania przemian zasiedlenia określonego terenu w konkretnym odcinku czasu. Mają za zadanie zaprezentowanie ogólnych prawidłowości, które kierują procesem zasiedlenia danego obszaru (Jankuhn 2004; Kruk 1973; Michalski 1992; Rydzewski 1986). Dzięki rozwojowi archeologii osadnictwa stało się możliwe dokładne badanie relacji między punktami w przestrzeni, które pozostały do naszych czasów względnie niezmiennie (ich lokalizacja w krajobrazie względem np. cieków wodnych, ukształtowania terenu nie uległa zmianie, zwłaszcza w odniesieniu do młodszych okresów prehistorycznych), ponieważ ich rozkład przestrzenny nie podlega działaniu jakichkolwiek procesów podepozycyjnych. Kluczowym zagadnieniem w próbach rekonstrukcji przemian osadniczych są analizy prowadzone na trzech płaszczyznach, które wzajemnie na siebie oddziałują, tj. osadnictwo-środowisko-gospodarka (Kruk 1973, 9–11). Zatem, można wysunąć wnioski, że studia osadnicze starają się wyjaśnić relację pomiędzy człowiekiem (czynnik kulturowy – osadnictwo i gospodarka) a środowiskiem geograficznym (czynnik naturalny – środowisko). Natomiast interpretacja wzajemnych stosunków pomiędzy strukturą osadniczą oraz środowiskiem naturalnym umożliwia dalsze wnioskowanie na temat specyfiki gospodarki prowadzonej przez ludność określonej kultury archeologicznej.

Głównym celem badań zaprezentowanych w niniejszym artykule jest analiza i rekonstrukcja przemian osadniczych w międzyrzeczu dwóch prawobrzeżnych dopływów Sanu: Lubaczówki i rzeki Szkło w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza. Północną granicę obszaru stanowi bieg rzeki Lubaczówki. Od południa badany teren zamyka rzeka Szkło. Zachodnia granica znajduje się na rzece San, natomiast od wschodu, analizowany obszar ogranicza wschodnia granica Polski.

Zakres chronologiczny obejmuje epokę brązu i wczesną epokę żelaza. Na podstawie pozyskanego materiału źródłowego możliwe jest wydzielenie czterech jednostek kulturowych na omawianym terenie w interesującym nas przedziale czasowym, tj. kultury mierzanowickiej (KM), kultury trzcinieckiej (KT), tarnobrzezkiej kultury łużyckiej (TKŁ) oraz kultury pomorskiej (KPM). Oprócz nich zaobserwowano wschodnie oddziaływania w postaci ceramiki łączącej ze scytyjskim kręgiem kulturowym oraz dwa fragmenty ceramiki grafitowej reprezentujące kulturę lateńską (tabl. IX:3).

Na wstępie należy podkreślić, że zdecydowana większość pozyskanego materiału pochodzi z badań powierzchniowych prowadzonych w ramach programu Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) od końca lat 70. XX w. Niewątpliwą zaletą badań AZP był znaczny ilościowy przyrost stanowisk archeologicznych. Jednak, jeśli chodzi o datowanie odkrywanych w ten sposób stanowisk, należy liczyć się z małą precyzją i dokładnością. Dlatego też ostrożnie potraktowano wyniki badań AZP i postanowiono skupić się na przynależności materiału do konkretnej kultury archeologicznej bez określania szczegółowych klasyfikacji chronologicznych. Cały materiał zabyt-

¹ Niniejsze opracowanie jest nieznacznie zmienioną wersją pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Sylwestra Czopka i obronionej na Wydziale Socjologiczno-Historycznym Uniwersytetu Rzeszowskiego w 2019 roku.

kowy pozyskany w trakcie badań AZP został zweryfikowany pod względem przynależności kulturowej. Wyniki kwerendy źródłowej prowadzonej w Muzeum Narodowym Ziemi Prze-

myskiej w Przemysłu wniosły istotne korekty w stosunku do zapisów na Kartach Ewidencji Stanowisk Archeologicznych (KESA), będących podstawową formą dokumentacji AZP.

2. STAN BADAŃ

Analizowany obszar międzyrzecza rzek Szkło i Lubaczówki odnośnie do epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, rozpoznany został w niewielkim zakresie. Przed pojawieniem się programu badań AZP, pod koniec lat 70. XX w., znaczną rolę odegrały badania powierzchniowe prowadzone jesienią 1955 r. przez naukowców z Zakładu Archeologii Polski IHKM PAN w Krakowie – Jana Machnika i Jerzego Potockiego (Potocki 1957). Prospekcją objęto obszar położony nad dolnym Sanem, pomiędzy miejscowościami Jarosławiem a Sandomierzem. Jej wynikiem było odkrycie kilku stanowisk w międzyrzeczu rzek Szkło i Lubaczówki, takich jak: Koniaczów, Nielepkowice, Szówsko i Manasterz.

Wiosną i latem 1956 r. badania powierzchniowe były kontynuowane przez tzw. „ekspedycję lubaczowską”, prowadzoną z ramienia Zakładu Archeologii Polski PAN w Krakowie (Machnik, Potocki 1959). Objęto nimi teren ograniczony od północy rzeką Tanew, od zachodu rzeką San i ówczesną granicą Polski od południowego wschodu. Odkryto kolejne stanowiska archeologiczne na omawianym obszarze w miejscowościach: Tuchla, Mielniki, Charytany, Łazy, Bihale, Krowica Hołodowska oraz Lisie Jamy.

Stan badań na analizowanym obszarze poszerzają informacje zawarte w artykule Marka Gedla, który opisał kultury i grupy lokalne na przełomie epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w dorzeczu Sanu, Wieprza i górnego Bugu (Gedl 1962). Bazując na wynikach badań powierzchniowych prowadzonych m.in. przez „ekspedycję lubaczowską”, badacz wymienia następujące stanowiska archeologiczne (datowane na czas rozwoju tarnobrzeskiej kultury łużyckiej) w międzyrzeczu rzek Szkło i Lubaczówki: Manasterz, Nielepkowice, Szówsko, Lisie Jamy, Wólka Krowicka, Krowica Hołodowska, Tuchla oraz Moszczany (obecnie Wietlin III).

Potwierdzeniem informacji na temat odkrytych w latach 50. XX w. stanowisk były badania powierzchniowe prowadzone przez Bolesława Gintera w 1970 r. Pozyskane informacje pochodzą z notatek badacza znajdujących się w Archiwum Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Znaleźiska kilku skorup ceramiki łużyckiej potwierdziły istnienie stanowisk archeologicznych w Krowicy Hołodowskiej, Wólce Krowickiej oraz Lisich Jamach. Nowym, niezarejestrowanym wcześniej stanowiskiem był Szczutków. Bolesław Ginter w trakcie prospekcji terenu pozyskał 66 fragmentów ceramiki (łącznie) z epoki brązu i okresu wpływów rzymskich.

Dalszych informacji na temat stanowisk w międzyrzeczu Szkła i Lubaczówki dostarcza praca Kazimierza Moskwy (Moskwa 1976). Skupia się ona jedynie na stanowiskach kultury łużyckiej w południowo-wschodniej Polsce. Autor wymienia i krótko charakteryzuje, m.in. stanowiska w Krowicy Hołodowskiej, Lisich Jamach, Lubaczowie, Łazach, Manasterzu, Nielepkowicach, Szówsku, Tuchli, Wietlinie III oraz Wólce Krowickiej.

Bardziej szczegółowe i kompletne informacje o stanowiskach archeologicznych na analizowanym terenie możliwe były do zdobycia podczas prac wykopaliskowych. W latach

1980–82 pod kierownictwem Adama Kostka przeprowadzono badania w Wietlinie III 1, pow. jarosławski, w związku z planowaną na tym terenie inwestycją (Kostek 1991). Odkryto wówczas cmentarzysko ciałopalne tarnobrzeskiej kultury łużyckiej. Badania wykopaliskowe prowadzone były również w 1989 r. przez Sławomira Jastrzębskiego na wielokulturowym stanowisku osadowym w Wólce Krowickiej 3, pow. lubaczowski. Zarejestrowano 209 fragmentów ceramiki kultury trzcinieckiej (Zych 2007). Ponadto, w latach 2003–2006 ratownicze prace wykopaliskowe prowadzone na stanowisku Łazy 30, pow. jarosławski, ujawniły istnienie cmentarzyska tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (Jarosz 2004; Jarosz, Szczepanek 2005, 2007; Jarosz, Szczepanek, Wołoszyn 2006).

Warto zaznaczyć, że największy przyrost informacji na temat stanowisk archeologicznych w międzyrzeczu rzek Szkło i Lubaczówki nastąpił od połowy lat 80. XX w. Podjęto wtedy rozpoznanie analizowanego obszaru w ramach badań AZP. Odkryto znaczącą liczbę stanowisk wcześniej niezarejestrowanych. Prospekcję rozpoczęto w 1985 r. Badania powierzchniowe w dorzeczu rzek Szkło i Lubaczówki prowadzili: Sławomir Jastrzębski, Adam Kostek, Michał Parczewski, Michał Proksa, Antoni Lubelczyk, Piotr Mitura, Ewa Sosnowska, Sławomir Kadrow, Sylwester Czopek, Janusz Młynarski oraz Jan Chochorowski.

Znaczącą rolę odegrały również studia o charakterze osadniczym odnoszące się do terenu Polski południowo-wschodniej, które stały się tłem rozważań i analiz zaprezentowanych w artykule. Pierwszą publikacją, którą należy wymienić, są studia prowadzone przez Jacka Rydzewskiego poświęcone przemianom osadniczym na wyżynach lessowych zachodniej Małopolski w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza (Rydzewski 1986). Autor skupia się na omówieniu osadnictwa ludności kultury mierzanowickiej, trzcinieckiej, łużyckiej, ale także grupy tyńnieckiej oraz kultury przeworskiej, które wychodzą poza ramy chronologiczne zawarte w tytule opracowania. Stosowane są podstawowe modele analityczne umożliwiające rozpoznanie osadnictwa pradziejowego na terenie zachodniej Małopolski. Autor porusza także kwestie przyrodnicze związane ze strefami krajobrazowymi, które wiążą się z wyrobem preferencji osadniczych poszczególnych jednostek kulturowych.

Kolejną pracą poruszającą temat studiów osadniczych jest publikacja Jana Michalskiego dotycząca przemian osadniczych w Małopolsce od II okresu epoki brązu do początków okresu lateńskiego (Michalski 1992). Teren analizowany w pracy jest znacznie szerszy, odnosi się wręcz do całej Polski południowo-wschodniej. Dodatkowo zostały przedstawione informacje dotyczące pokrycia glebowego analizowanego obszaru, jak również potencjalnej roślinności naturalnej. Jest to praca skupiająca się na przedstawieniu studiów osadniczych w ujęciu makroregionalnym.

Opracowanie poruszające problematykę studiów osadniczych przedstawili także Marcin S. Przybyła i Wojciech Blajer. Zaprezentowano szczegółowe analizy struktur osadniczych na

terenie Podkarpackiej Wysoczyzny Lessowej między rzekami Wisłok i San w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza (Przybyła, Blajer 2008). W pracy przedstawiono analizy makroregionalne oraz mikroregionalne bazujące na różnorodnych modelach analitycznych. Pokrótkę scharakteryzowane zostały kwestie gospodarcze w odniesieniu do kultur analizowanego obszaru. Warto również odnotować fakt, że opracowanie uzupełnione zostało o ryciny zabytków, które odkryto na stanowiskach archeologicznych tworzących katalog.

Bezpośrednio do studiów osadniczych odnosi się praca Wojciecha Rajpolda, która dotyczy terenów położonych nad dolnym odcinkiem górnej Wisły w okresie epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (Rajpold 2014). Autor opisuje w niej przemiany osadnicze w oparciu o modele analityczne stosowane w archeologii osadnictwa. Skupia się szczegółowo na wydzielaniu mikroregionów osadniczych, które dokładnie analizuje

pod kątem preferencji środowiskowych, struktur osadniczych oraz zagadnień związanych z gospodarką.

Warto wspomnieć również o najnowszym opracowaniu poruszającym problematykę osadniczą, która najbliższa jest obszarowi analizowanemu w niniejszym artykule, bowiem prezentuje przemiany kulturowo-osadnicze w dorzeczu rzeki Wiszni w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza, w kontekście zmian prahistorycznej i wczesnohistorycznej ekumeny (Czopek et al. 2018). Zaprezentowane analizy dotyczą szerokiego horyzontu chronologicznego, odnosząc się także do materiałów młodszych (okres przedrzymski i rzymski, wczesne i późne średniowiecze oraz okres nowożytny). W publikacji poruszane są także kwestie związane ze środowiskiem naturalnym, takie jak warunki glebowe, czy potencjalna roślinność naturalna. Dodatkowym atutem pracy jest zamieszczenie rycin prezentujących zabytki z analizowanych stanowisk.

3. OCENA STANU BAZY ŹRÓDŁOWEJ

Bazę źródłową tworzą informacje pozyskane w trakcie kwerendy archiwalnej Kart Ewidencji Stanowisk Archeologicznych, znajdujących się w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu. Uzupełniono je dodatkowo wynikami badań pozyskanych w trakcie prac wykopaliskowych, które zostały opublikowane. Informacje takie uzyskano

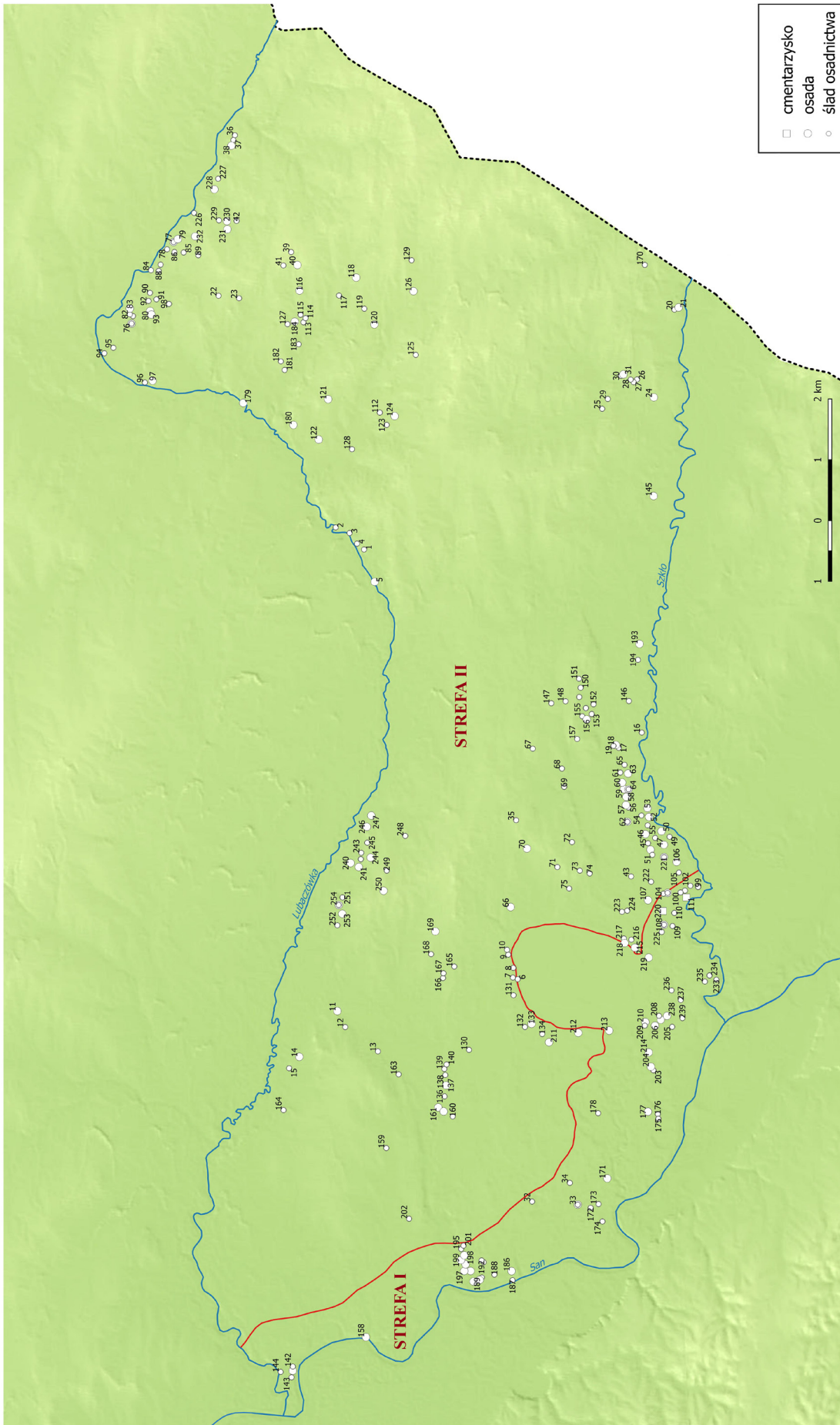
dla zaledwie trzech stanowisk, tj. Wietlin III 1, pow. jarosławski, Wólka Krowicka 3, pow. lubaczowski oraz Łazy 30, pow. jarosławski. I tak, analizowany teren międzyrzecza rzek Szkło i Lubaczówki tworzą łącznie 23 obszary AZP. Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, iż nie wszystkie z nich przebadane są w równym stopniu. W związku z tym, do dalszych

Tabela 1 / Table 1

Przedstawienie łącznej liczby stanowisk pozyskanych w trakcie weryfikacji materiałów AZP stanowiących podstawę źródłową pracy

Presentation of the total number of sites obtained during the verification of the ARPP materials included in the research

Obszar AZP	Przeprowadzone badania	Łączna liczba stanowisk z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza
100-87	A. Lubelczyk 1984	2
101-82	J. Micek i J. Lelonek 1963; J. Chochorowski 1983	4
101-84	A. Lubelczyk, J. Młynarski 1999	3
101-87	A. Lubelczyk, J. Młynarski 1985	23
101-88	B. Ginter 1970; A. Lubelczyk, J. Młynarski 1989; W. Poradyło 2016	7
102-83	A. Lubelczyk 1993	11
102-84	A. Lubelczyk, P. Mitura 1998	20
102-85	M. Proksa 1996	12
102-86	A. Lubelczyk, J. Młynarski 1988	6
102-87	A. Lubelczyk, J. Młynarski 1985	25
103-83	S. Czopek, E. Sosnowska 1996	14
103-84	A. Lubelczyk, P. Mitura, E. Sosnowska 1996	16
103-85	M. Proksa 1996, 1997	21
104-84	A. Kostek 1980-82; M. Parczewski, A. Kostek 1996	33
104-85	A. Kostek 1991	33
104-86	J. Machnik 1956, S. Jastrzębski 1990	3
104-87	S. Jastrzębski 1990	11

Ryc. 1. Mapa prezentująca rozmieszczenie stanowisk z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na obszarze międzyrzecza rzek Szkło i Lubaczówki (numery porządkowe odpowiadają również oznaczeniom na ryc. 2–5)

Fig. 1. Map showing the distribution of sites from the Bronze Age and the Early Iron Age in the area of the basin of the Szkło and Lubaczówka rivers (the numbers also correspond to the symbols in Fig. 2–5)

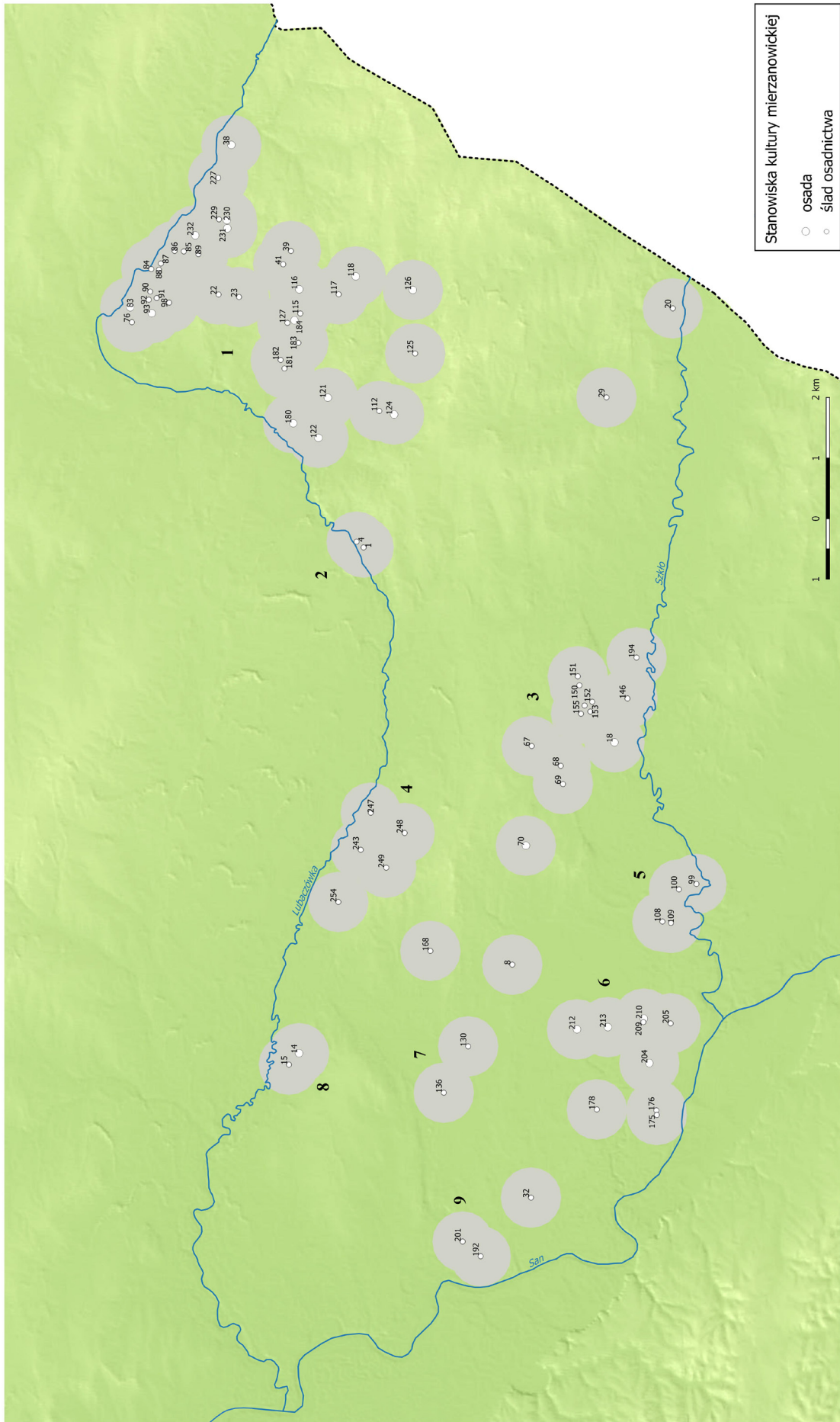
1. Bihale 1; 2. Bihale 8; 3. Bihale 10; 4. Bihale 12; 5. Bihale 13; 6. Bobrówka 2; 7. Bobrówka 3; 8. Bobrówka 5; 9. Bobrówka 7; 10. Bobrówka 8; 11. Cetula 6; 12. Cetula 7; 13. Cetula 9; 14. Cetula 12; 15. Cetula 14; 16. Charytany 45; 17. Charytany 46; 18. Charytany 47; 19. Charytany 48; 20. Czaplaki 2; 21. Czaplaki 3; 22. Dąbrowa 4; 23. Dąbrowa 6; 24. Kobylnica Wołoska 3; 25. Kobylnica Wołoska 5; 26. Kobylnica Wołoska 7; 27. Kobylnica Wołoska 8; 28. Kobylnica Wołoska 9; 29. Kobylnica Wołoska 10; 30. Kobylnica Wołoska 14; 31. Kobylnica Wołoska 16; 32. Koniaczów 2; 33. Koniaczów 5; 34. Koniaczów 6; 35. Korzenica 8; 36. Krowica Hołodowska 4; 37. Krowica Hołodowska 5; 38. Krowica Hołodowska 6; 39. Krowica Lasowa 2; 40. Krowica Lasowa 4; 41. Krowica Lasowa 8; 42. Krowica Sama 2; 43. Laszki 2; 44. Laszki 3; 45. Laszki 4; 46. Laszki 6; 47. Laszki 7; 48. Laszki 8; 49. Laszki 9; 50. Laszki 10; 51. Laszki 11; 52. Laszki 12; 53. Laszki 13; 54. Laszki 14; 55. Laszki 15; 56. Laszki 16; 57. Laszki 17; 58. Laszki 18; 59. Laszki 19; 60. Laszki 20; 61. Laszki 21; 62. Laszki 22; 63. Laszki 23; 64. Laszki 24; 65. Laszki 25; 66. Laszki 28; 67. Laszki 29; 68. Laszki 31; 69. Laszki 32; 70. Laszki 40; 71. Laszki 44; 72. Laszki 48; 73. Laszki 50; 74. Laszki 51; 75. Laszki 52; 76. Lisie Jamy 2; 77. Lisie Jamy 3; 78. Lisie Jamy 4; 79. Lisie Jamy 7; 80. Lisie Jamy 10; 81. Lisie Jamy 11; 82. Lisie Jamy 12; 83. Lisie Jamy 13; 84. Lisie Jamy 14; 85. Lisie Jamy 15; 86. Lisie Jamy 17; 87. Lisie Jamy 18; 88. Lisie Jamy 19; 89. Lisie Jamy 21; 90. Lisie Jamy 26; 91. Lisie Jamy 27; 92. Lisie Jamy 28; 93. Lisie Jamy 29; 94. Lubaczów 10; 95. Lubaczów 43; 96. Lubaczów 46; 97. Lubaczów 48; 98. Lubaczów 55; 99. Łazy 11; 100. Łazy 14; 101. Łazy 15; 102. Łazy 16; 103. Łazy 17; 104. Łazy 18; 105. Łazy 19; 106. Łazy 20; 107. Łazy 24; 108. Łazy 25; 109. Łazy 26; 110. Łazy 29; 111. Łazy 30; 112. Łukawiec 2; 113. Łukawiec 8; 114. Łukawiec 9; 115. Łukawiec 10; 116. Łukawiec 11; 117. Łukawiec 12; 118. Łukawiec 14; 119. Łukawiec 15; 120. Łukawiec 16; 121. Łukawiec 18; 122. Łukawiec 20; 123. Łukawiec 24; 124. Łukawiec 25; 125. Łukawiec 28; 126. Łukawiec 30; 127. Łukawiec 32; 128. Łukawiec 33; 129. Majdan Łukawiecki 2; 130. Makowisko 2; 131. Makowisko 7; 132. Makowisko 12; 133. Makowisko 13; 134. Makowisko 14; 135. Makowisko 15; 136. Makowisko 16; 137. Makowisko 17; 138. Makowisko 19; 139. Makowisko 20; 140. Makowisko 21; 141. Manasterz 1; 142. Manasterz 5; 143. Manasterz 9; 144. Manasterz 11; 145. Mielniki 1; 146. Mięksisz Stary 2; 147. Mięksisz Stary 5; 148. Mięksisz Stary 6; 149. Mięksisz Stary 7; 150. Mięksisz Stary 8; 151. Mięksisz Stary 9; 152. Mięksisz Stary 10; 153. Mięksisz Stary 11; 154. Mięksisz Stary 12; 155. Mięksisz Stary 13; 156. Mięksisz Stary 14; 157. Mięksisz Stary 19; 158. Nielepkowice 1; 159. Piwoda 7; 160. Piwoda 8; 161. Piwoda 10; 162. Piwoda 12; 163. Piwoda 15; 164. Radawa 18; 165. Ryszkowa Wola 4; 166. Ryszkowa Wola 6; 167. Ryszkowa Wola 7; 168. Ryszkowa Wola 13; 169. Ryszkowa Wola 14; 170. Skolin 1; 171. Sobiecin 5; 172. Sobiecin 7; 173. Sobiecin 8; 174. Sobiecin 9; 175. Surochów 1; 176. Surochów 2; 177. Surochów 4; 178. Surochów 10; 179. Szczutków 9; 180. Szczutków 13; 181. Szczutków 21; 182. Szczutków 22; 183. Szczutków 23; 184. Szczutków 26; 185. Szówsko 2; 186. Szówsko 8; 187. Szówsko 11; 188. Szówsko 13; 189. Szówsko 14; 190. Szówsko 15; 191. Szówsko 16; 192. Szówsko 18; 193. Tuchla 1; 194. Tuchla 2; 195. Wiązownica 1; 196. Wiązownica 2; 197. Wiązownica 4; 198. Wiązownica 5; 199. Wiązownica 8; 200. Wiązownica 9; 201. Wiązownica 11; 202. Wiązownica 12; 203. Wietlin 4; 204. Wietlin 5; 205. Wietlin 14; 206. Wietlin 16; 207. Wietlin 17; 208. Wietlin 18; 209. Wietlin 19; 210. Wietlin 20; 211. Wietlin 22; 212. Wietlin 25; 213. Wietlin 26; 214. Wietlin 8; 215. Wietlin I 1; 216. Wietlin I 2; 217. Wietlin I 3; 218. Wietlin I 4; 219. Wietlin I 7; 220. Wietlin III 1; 221. Wietlin III 2; 222. Wietlin III 3; 223. Wietlin III 4; 224. Wietlin III 5; 225. Wietlin III 10; 226. Wólka Krowicka 1; 227. Wólka Krowicka 2; 228. Wólka Krowicka 3; 229. Wólka Krowicka 8; 230. Wólka Krowicka 9; 231. Wólka Krowicka 10; 232. Wólka Krowicka 11; 233. Wysocko 4; 234. Wysocko 5; 235. Wysocko 7; 236. Wysocko 15; 237. Wysocko 16; 238. Wysocko 18; 239. Wysocko 20; 240. Zapałów 4; 241. Zapałów 5; 242. Zapałów 6; 243. Zapałów 7; 244. Zapałów 8; 245. Zapałów 9; 246. Zapałów 10; 247. Zapałów 11; 248. Zapałów 15; 249. Zapałów 17; 250. Zapałów 18; 251. Zapałów 20; 252. Zapałów 23; 253. Zapałów 24; 254. Zapałów 28.

analiz nie uwzględniono obszarów AZP w ogóle nieprzebadanych, tj. 102–88, 103–86, 103–87, 103–88. Oprócz tego pojawiły się obszary, na których były prowadzone badania, lecz nie rozpoznano materiału datowanego na epokę brązu i wczesną epokę żelaza (101–83, 104–83).

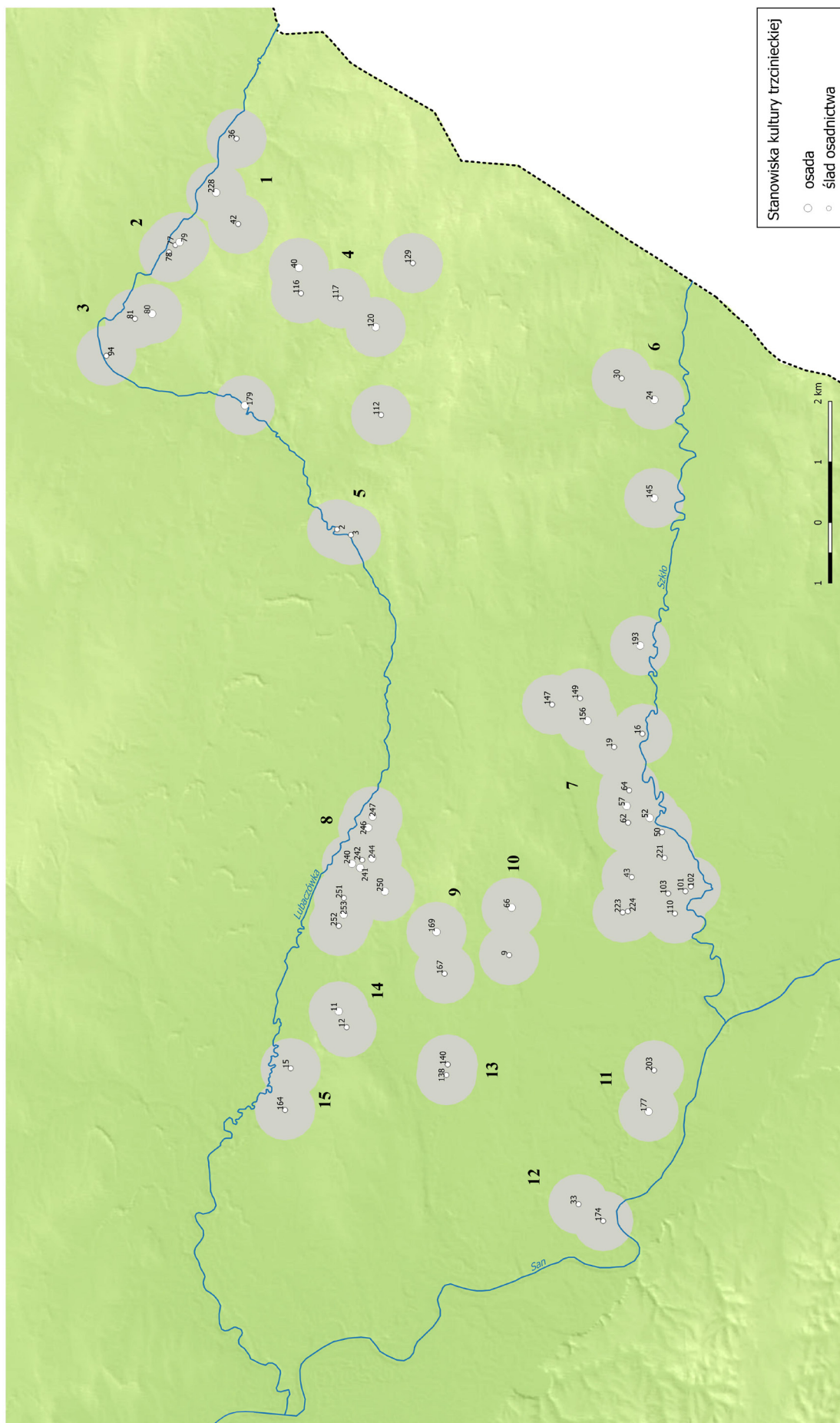
W wyniku weryfikacji materiałów pozyskanych z badań AZP dokonano korekty przynależności chronologicznej i kulturowej części danych. W tabeli 1 przedstawiono informacje dotyczące obszarów AZP wraz z łączną liczbą stanowisk archeologicznych stanowiących podstawę źródłową prezentowanego opracowania (tabela 1).

Na analizowanych 19 obszarach AZP odnotowano 254 stanowiska datowane na okres epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (w tym: kultura mierzanowicka – 84 stanowiska; kultura trzciniecka – 65 stanowisk; tarnobrzeska kultura łużycka – 146 stanowisk; kultura pomorska – 5 stanowisk). Dodatkowo, w trakcie weryfikacji pozyskano materiał świadczący o wschodnich oddziaływaniach w postaci ceramiki łączonej ze scytyjskim kręgiem kulturowym oraz dwa fragmenty ceramiki grafitowej reprezentującej kulturę lateńską.

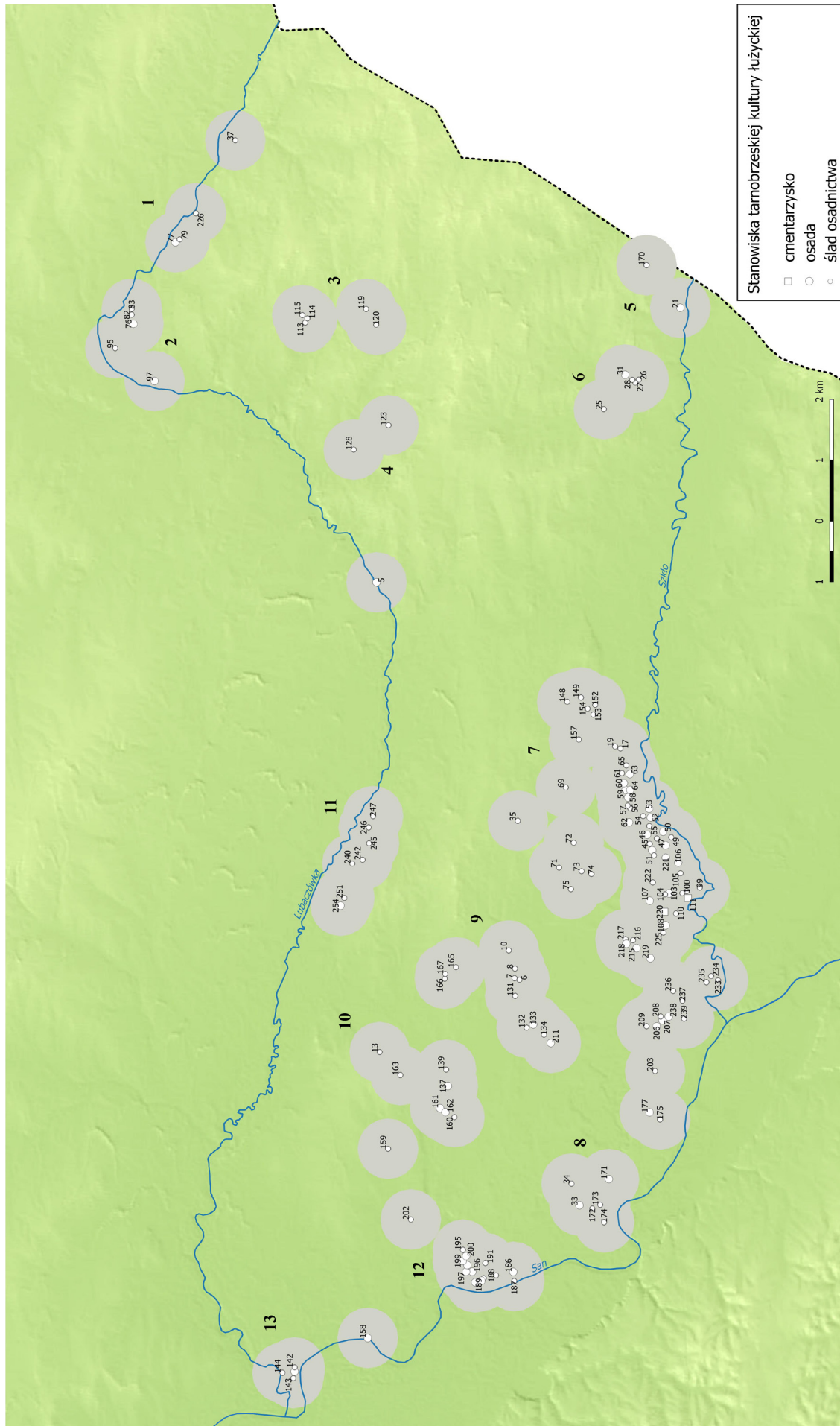
Kolejnym ważnym zagadnieniem są określenia wiążące się z rodzajem stanowiska, z jakim mamy do czynienia. Na potrzeby analiz przedstawionych w artykule zostało przyjęte arbitralne rozróżnienie na ślad osadnictwa, osadę oraz cmentarzysko. Taki zabieg ma na celu uporządkowanie zgromadzonych danych tworzących katalog. Zastosowane terminy z perspektywy studiów osadniczych są „punktami osadniczymi”, czyli wszelkimi przejawami aktywności ludzkiej na określonym terenie. Pod określeniem „cmentarzysko” kryją się stanowiska przebadane wykopaliskowo, co do których nie pozostawiono żadnych wątpliwości odnośnie do ich charakteru. Termin „osada” zastosowano do stanowisk, na których odkryto co najmniej 5 fragmentów ceramiki lub/i zabytków krzemiennych. Natomiast pozostałe przypadki zaliczono do „śladów osadnictwa”, tj. 1–4 fragmenty ceramiki lub/i zabytki krzemienne łącznie (Czopek et al. 2018). W związku z tym, analizie poddano 160 śladów osadniczych, 92 osady oraz 2 cmentarzyska ciałopalne (ryc. 1).

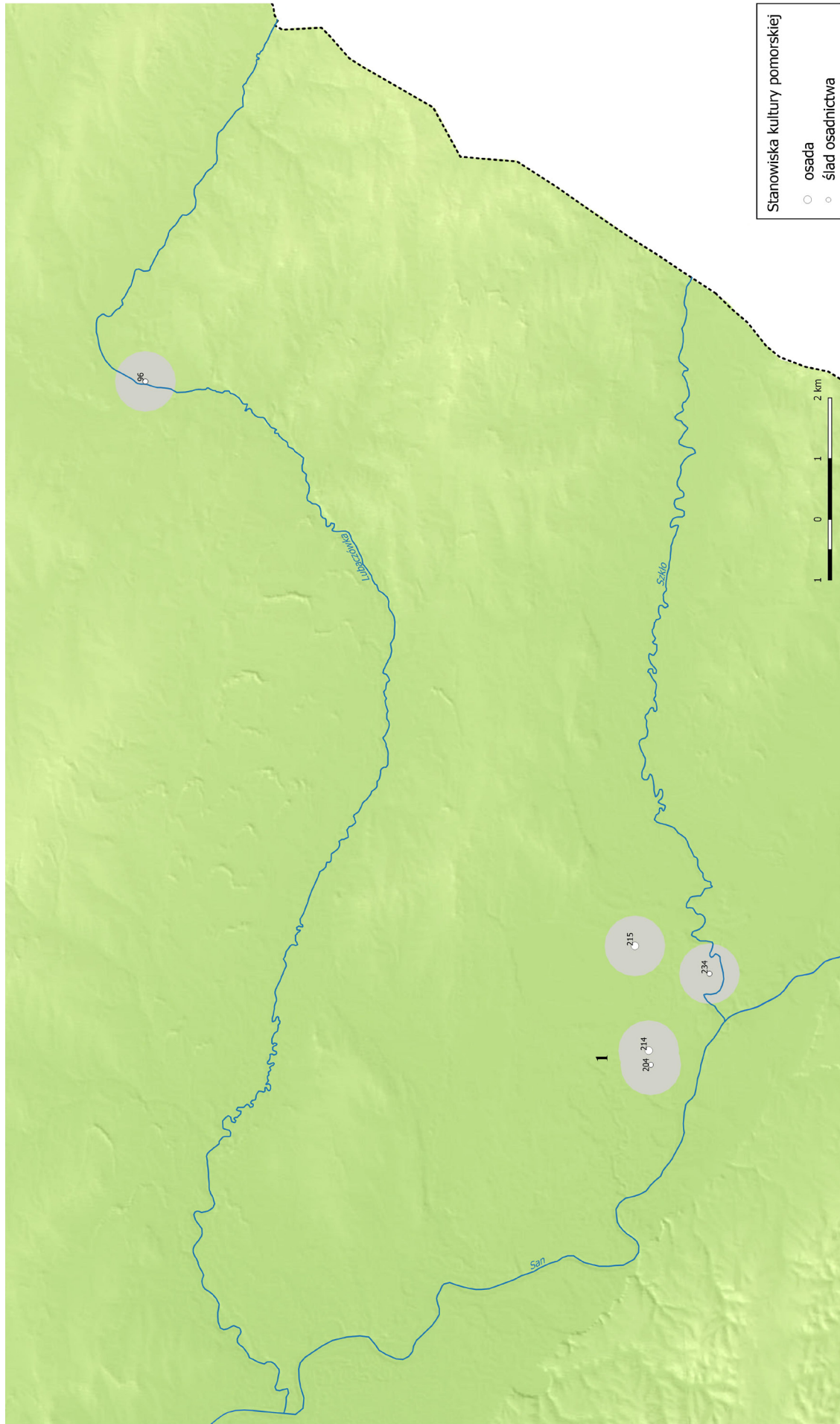
Ryc. 2. Rozmieszczenie stanowisk kultury mierzanowickiej w międzyrzeczu rzek Szkoło i Lubaczówki z zaznaczeniem granicy dużych skupisk osadniczych
 Fig. 2. Distribution of the Mierzanowice culture sites in the basin of the Szkoło and Lubaczówka rivers with the marked borders of large settlement clusters

Ryc. 3. Rozmieszczenie stanowisk kultury trzcinieckiej w międzyrzeczu rzek Szkoło i Lubaczówki z zaznaczeniem granicy dużych skupisk osadniczych
 Fig. 3. Distribution of sites of the Trzciniec culture in the basin of the Szkoło and Lubaczówka rivers with the marked borders of large settlement clusters

Ryc. 4. Rozmieszczenie stanowisk tarnobrzegskiej kultury łużyckiej w międzyrzeczu rzek Szkló i Lubaczówki z zaznaczeniem granicy dużych skupisk osadniczych
 Fig. 4. Distribution of the sites of the Tarnobrzeg Lusatian culture in the basin of the Szkło and Lubaczówka rivers with the marked borders of large settlement clusters

Ryc. 5. Rozmieszczenie stanowisk kultury pomorskiej w międzyrzeczu rzek San i Lubaczówka z zaznaczeniem granicy dużych skupisk osadniczych
 Fig. 5. Distribution of sites of Pomeranian culture in the basin of the San and Lubaczówka rivers with the marked borders of large settlement clusters

4. POŁOŻENIE ANALIZOWANEGO OBSZARU

Rzeki Szkło oraz Lubaczówka są wschodnimi, prawobrzeżnymi dopływami Sanu. Obydwie biorą swój początek na terenie zachodniej Ukrainy. Należą do zlewni Morza Bałtyckiego. Analizowany obszar ich międzyrzecza obejmuje w przybliżeniu powierzchnię około 515 km². Przepływają przez makroregion Podkarpacia zwany Kotliną Sandomierską, która ma zarys trójkąta o najdłuższej, południowej podstawie (Kondracki 2002, 305). Jej zapadlisko wykształciło się w najstarszej epoce neogenu – miocenie. Na omawianym terenie, rzeki Szkło i Lubaczówka przepływają przez dwa mikroregiony: Dolinę Dolnego Sanu oraz graniczący z nią od wschodu Płaskowyż Tarnogrodzki (Kondracki 2002, 309–311).

U ujścia rzeki Lubaczówki do Sanu, znajdującego się w mikroregionie Doliny Dolnego Sanu, przeważają piaszczyste rów-

niny. Wędrując w górę biegu rzeki przepływającej łukiem przez Płaskowyż Tarnogrodzki, dominującą formę terenu stanowią wysoczyzny (Kondracki 2002, 305). Podobnie sytuacja rysuje się w odniesieniu do rzeki Szkło. Podsumowując, można zauważyć, że na obszarze Kotliny Sandomierskiej wyróżniają się dwa główne typy rzeźby: wysoczyzny, których wysokość względna mieści się w przedziale od 40 do 80 m oraz obniżenia dolinne (Michalski 1992, 19–20). Tak więc dodatkowym parametrem, o który oparto analizę osadnictwa na omawianym obszarze, był jego podział na dwie strefy: strefa I – wielkodolinka związana z Doliną Dolnego Sanu i strefa II – wysoczyznowa związana z Płaskowyżem Tarnogrodzkim (ryc. 1). W pierwszej przeważają piaszczyste równiny, natomiast w drugiej dominującą formę terenu stanowią wysoczyzny (Kondracki 2002, 305).

5. PODZIAŁ CHRONOLOGICZNY

Materiał tworzący bazę źródłową to niemal wyłącznie zabytki pozyskane w trakcie badań AZP. W związku z tym ich dokładne datowanie nie jest możliwe. Przyjęto zatem regułę przyporządkowania materiałów jedynie do konkretnych jednostek kulturowych.

Najwcześniejszą kulturą archeologiczną epoki brązu w międzyrzeczu rzek Szkło i Lubaczówki jest kultura mierzanowicka. Sławomir Kadrow i Jan Machnik zaproponowali jej podział chronologiczny, wyróżniając cztery fazy: protomierzanowicką, wczesną, klasyczną oraz późną. Jej początek przypada na około 2400 BC, natomiast koniec na około 1600 BC (Kadrow, Machnik 1997, 13). Z analizowanego obszaru znane są dwa fragmenty ceramiki z dorzecza rzeki Lubaczówki, tj. stan. Lisie Jamy 14, pow. lubaczowski oraz stan. Łukawiec 11, pow. lubaczowski. Reprezentują one najwcześniejszą fazę rozwoju kultury mierzanowickiej.

Zanik kultury wczesnobrązowej związany był najpewniej z przybyciem niewielkich grup ludności ze strefy Niżu, która reprezentowała odmienny model kulturowy (Górski, Kadrow 1996; Czopek 1999, 113–115). Rozwój kultury trzcinieckiej przypada na starszą epokę brązu. Na terenie Polski południowo-wschodniej jej początki datuje się na około XVIII stulecie BC, natomiast koniec rozwoju przypada na przełom XIV/XIII stulecia BC (Rajpold 2014, 16–17). Koniec rozwoju kultury trzcinieckiej zwykło się umownie nazywać „fazą łódzką”, która stanowi okres jej przekształceń do kolejnej jednostki kulturowej, którą w międzyrzeczu rzek Szkło i Lubaczówki jest tarnobrzeska kultura łużycka (Górski 2003).

Najczęściej stosowany podział chronologiczny tarnobrzeskiej kultury łużyckiej na trzy fazy został ugruntowany przez Kazimierza Moskwę w jego monograficznym ujęciu tej jednostki (1976, 85–104). Uwzględnia ona starsze propozycje periodyzacyjne. Ze względu na wzrost ilościowy i jakościowy materiałów związanych z tarnobrzeską kulturą łużycką prowadzono w kolejnych latach dokładniejsze studia chronologiczne (np. Chochorowski 1989, 599–605, ryc. 10). W opracowaniu został przyjęty podział chronologiczny tarnobrzeskiej kultury łużyckiej na trzy fazy: wczesną (I) – od początku III okresu epoki brązu do V okresu epoki brązu (HaA–HaB), środkową (II) – od schyłku V okresu epoki brązu po okres halszacki C,

późną (III) – od okresu halszackiego D po początek okresu lateńskiego (Czopek 1989). Dokładniejszego podziału w obrębie poszczególnych faz dokonano na podstawie materiałów z cmentarzyska w Pysznicy (Czopek 2001, 184) i innych studiów, w tym, w zakresie chronologii absolutnej (por. Czopek, Trybała-Zawiślak 2015). Sumując dotychczasowe ustalenia, można przyjąć następujący schemat, który w młodszych fazach uwzględnia korekty datowania okresu halszackiego zaproponowane przez Martina Trachsela (2004):

- faza I1 – od początku III okresu epoki brązu do przełomu IV/V okresu epoki brązu, co odpowiada okresom HaA–HaB1 (do ok. 1000/900 BC)
- faza I2–3 – V okres epoki brązu (= HaB2–3) i początek HaC (ok. 1000/900–800 BC)
- faza II – HaC (ok. 800–650 BC)
- faza III1 – HaD1–HaD3 (ok. 650–500 BC)
- faza III2 – okres LtA–B („HaE”, tj. ok. 500–300 BC).

Odnosząc się do materiałów tarnobrzeskiej kultury łużyckiej, które znane są z terenów międzyrzecza rzek Szkło i Lubaczówki, warto zwrócić uwagę na cmentarzysko ciałopalne w Wietlinie III 1, pow. jarosławski (Kostek 1991). Na podstawie materiału pozyskanego w trakcie badań wykopaliskowych określono datowanie cmentarzyska na wczesną epokę żelaza. Jednak kilka zabytków jest starszych, tym samym zaliczane są do fazy II rozwoju tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (Kostek 1991, 42–43). Kolejnym przykładem stanowiska badanego wykopaliskowo są Łazy 30, pow. jarosławski, gdzie prowadzone badania ujawniły istnienie cmentarzyska tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (Jarosz 2004; Jarosz, Szczepanek 2005, 2007; Jarosz, Szczepanek, Wołoszyn 2006). Na podstawie materiałów (ceramika i wyroby z brązu) ustalono datowanie cmentarzyska na wczesną, środkową i późną fazę tarnobrzeskiej kultury łużyckiej.

Następnie, na omawianym terenie zasygnalizować należy rozwój ludności kultury pomorskiej. Wiązana jest ona z grupami przybywającymi z północy we wczesnej epoce żelaza na przełomie VI/V i V wieku BC (Czopek 1999, 146). Na analizowanym terenie międzyrzecza rzek Szkło i Lubaczówki ślady kultury pomorskiej znane są z pięciu stanowisk.

Według najnowszych analiz materiałów „pomorskich” pochodzących z terenów położonych najbliższej omawianego obszaru (Jarosław 158, pow. loco; Nienowice, pow. jarosławski) można ustalić datowanie kultury pomorskiej (Czopek 2013). Na pierwszym stanowisku odkryto 27 obiektów zaklasyfikowanych do omawianej jednostki kulturowej, które datowane

są na IV i III wiek BC. Natomiast na drugim stanowisku zarejestrowano pojedynczy grób kultury pomorskiej, którego datowanie ustalono na V wiek BC (Czopek 2013, 246). Można więc przyjąć, że ramy chronologiczne kultury pomorskiej mieszczą się w przedziale od końca VI do połowy III wieku BC (Czopek 2013, 251).

6. ANALIZA STRUKTURY OSADNICZEJ W MIĘDZYRZECZU RZEK SZKŁO I LUBACZÓWKI

W międzyrzeczu rzek Szkoło i Lubaczówki rozmieszczenie punktów osadniczych reprezentujących poszczególne kultury epoki brązu i wczesnej epoki żelaza prezentuje się dość nierównomiernie. Jednak na niektórych obszarach pozostałości osadnictwa koncentrują się, tworząc wyraźnie rysujące się skupiska osadnicze. W celu ich wyznaczenia zastosowano jedną z metod, tzw. *analizę terytorium eksploatowanego przez osadę*. Opiera się ona na wyznaczeniu okręgów o promieniu 1 km wokół punktów osadniczych, które były najintensywniej użytkowane przez ówczesną ludność. Taka odległość była najbardziej opłacalna z punktu widzenia bilansu energetycznego (Kobyliński 1986, 9; Rajpold 2014, 31). Zastosowanie tej metody ma jedynie na celu wyznaczenie i odtworzenie koncentracji i zagęszczenia punktów osadniczych poszczególnych kultur archeologicznych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w międzyrzeczu rzek Szkoło i Lubaczówki.

6.1. Kultura mierzanowicka

Wczesnobrązowa formacja kulturowa w międzyrzeczu rzek Szkoło i Lubaczówki była reprezentowana przez KM (tabl. I). Większe i trwalsze skupiska osadnicze, które utworzyła ludność tej kultury, znajdują się w nad rzeką Lubaczówką między miejscowościami: Lisie Jamy, Lubaczów, Dąbrowa, Wólka Krowicka, Krowica Hołodowska, Krowica Lasowa, Szczutków i Łukawiec (skupisko 1) oraz w obrębie miejscowości Zapałów (skupisko 4). Nad rzeką Szkoło można mówić o trzech trwalszych strukturach osadniczych, na które składają się osady oraz ślady osadnictwa. Sytuacja taka widoczna jest w obrębie miejscowości: Laszki, Charytany, Mięgisz Stary i Tuchla (skupisko 3), między Surochowem a Wietlinem (skupisko 6) oraz na terenie miejscowości Łazy (skupisko 5). Dodatkowo należy zwrócić uwagę, że ludność wczesnej epoki brązu wokół tych właśnie skupisk stworzyła najrozleglejszą strefę użytkowania i penetracji terenu, widoczną na podstawie analizy terytorium eksploatowanego przez osadę (ryc. 2).

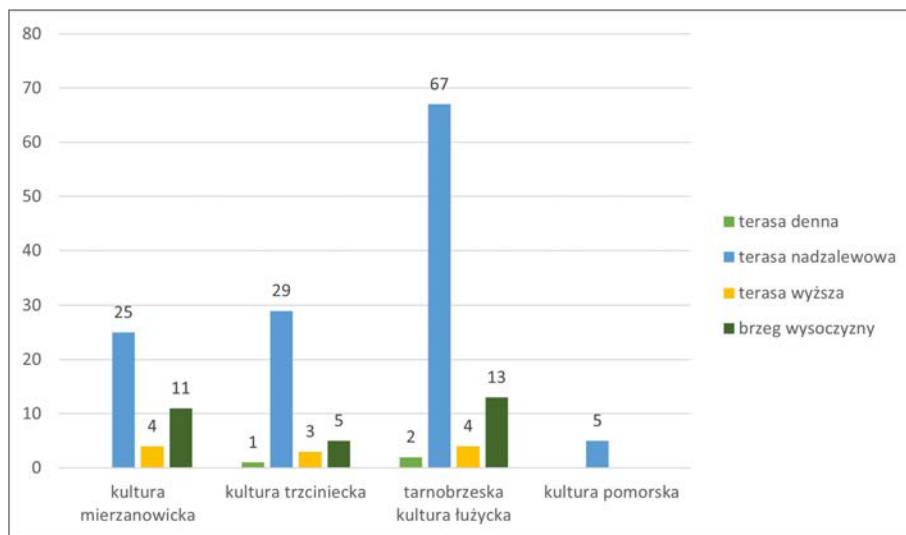
Wśród punktów osadniczych KM można wydzielić osady (21 stan.) oraz ślady osadnictwa (63 stan.). Na terenie międzyrzecza rzek Szkoło i Lubaczówki nie zarejestrowano ani jednego cmentarzyska omawianej kultury. Ludność KM najchętniej wybierała pod osadnictwo krawędzie i stoki małych dolin rzecznych oraz terasy nadzalewowe i brzegi wysoczyznowe dużych dolin (ryc. 6; 7). Pozostałe formy ukształtowania terenu odgrywały drugorzędą rolę. Analizując lokalizację stanowisk w obrębie terenów eksponowanych widać, że dominujące były krawędzie, stoki wklęsłe i proste oraz wyniesienia o ekspozycji okrężnej. Nieco mniejszy udział odgrywały sfałdowania i niewielkie cyple oraz wały i garby terenowe, zaś najrzadziej wybierano cyple wybitne (ryc. 8). Jeśli chodzi o lokowanie stanowisk pod kątem ekspozycji

stoków, to ludność KM najchętniej wybierała wyniesienia do 8 m wysokości. Znacznie mniejszą rolę odgrywały tereny położone wyżej niż 8 m, o czym świadczy zmniejszanie się ilości stanowisk wraz ze wzrostem wysokości (ryc. 9). Podając analizie stopień ekspozycji stoków, można zauważyć, że ludność KM preferowała stoki dosyć łagodne, a więc o nachyleniu nieprzekraczającym 3%. Na terenach stromych, których nachylenie przekraczało 8%, nie odnotowano żadnych stanowisk omawianej kultury (ryc. 10). Kierunek ekspozycji stoków był różnorodny. Można jedynie zaznaczyć, że przeważa ekspozycja południowa, północna, północno-zachodnia oraz południowo-zachodnia (ryc. 11). Analizując osadnictwo KM w odniesieniu do warunków glebowych, można zaobserwować, że stanowiska lokowane były na podłożu żyznym w obrębie małych rzecznych oraz średnio żyznych gleb płowych (ryc. 12). Z kolei, analizując położenie punktów osadniczych w kontekście do potencjalnej roślinności naturalnej, można wnioskować, iż ludność KM użytkowała obszary porośnięte przez grądy oraz łągi (ryc. 13).

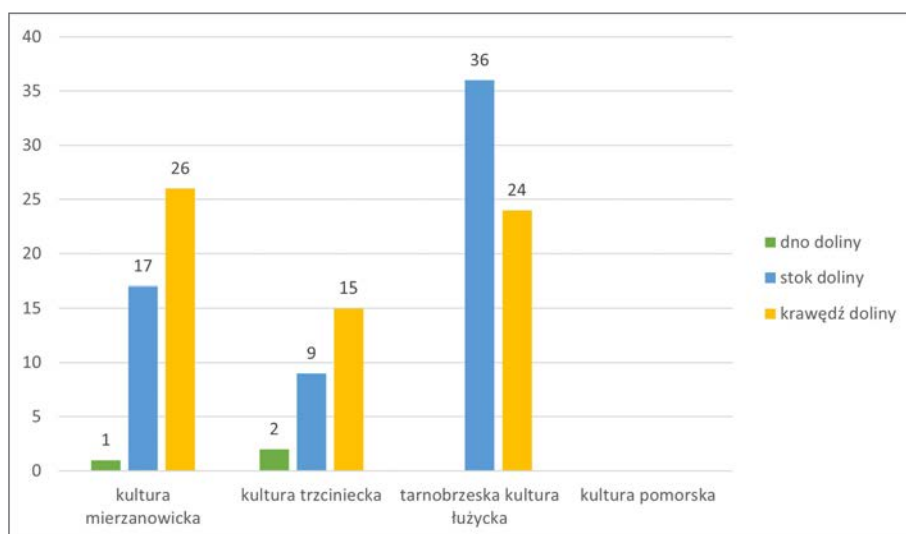
Na podstawie analiz wykonanych dla punktów osadniczych KM oraz braku przebadanych wykopaliskowo stanowisk, trudno jest zrekonstruować strukturę osadniczą w międzyrzeczu rzek Szkoło i Lubaczówki. Można jedynie wysunąć wniosek, że obok bardziej stabilnych osad wspomnianej kultury funkcjonowała sieć nieco mniejszych śladów osadnictwa, co widoczne jest w wydzielonych skupiskach osadniczych na omawianym terenie. Podobna sytuacja ma miejsce nad dolnym odcinkiem górnej Wisły (Rajpold 2014, 189), na obszarze podkarpackiej wysoczyzny lessowej między Wisłokiem i Sanem (Przybyła, Błajer 2008, 67–68), na lessach zachodniej Małopolski (Kardow 1995, ryc. 20) oraz w dorzeczu rzeki Wiszni (Czopek et al. 2018, 131).

6.2. Kultura trzciniecka

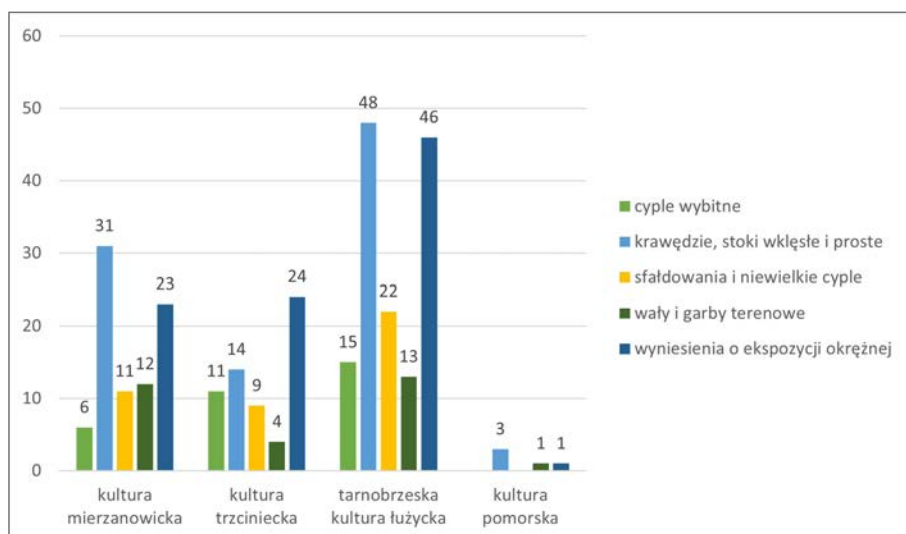
Drugi etap przemian osadniczych łączy się ze starszą epoką brązu, która na omawianym terenie reprezentowana jest przez KT (tabl. II–IV). W tym przypadku o trwalszych i bardziej stabilnych strukturach osadniczych, składających się z osad, wokół których funkcjonowały mniejsze osiedla, można mówić w odniesieniu do rzeki Lubaczówki, gdzie dostrzegalnych jest kilka skupisk. Pierwsze z nich rozciąga się w obrębie miejscowości Lubaczów oraz Lisie Jamy (skupisko 3). Kolejne odnosi się do miejscowości Lisie Jamy (skupisko 2) oraz Krowica Sama, Wólka Krowicka i Krowica Hołodowska (skupisko 1). Wątro jeszcze zwrócić uwagę na duże skupisko mieszczące się w obrębie Zapałowa (skupisko 8). Na prawym brzegu rzeki Szkoło można odnotować jedną, bardzo dużą, trwałą strukturę osadniczą między miejscowościami: Mięgisz Stary, Charytany, Laszki, Łazy i Wietlin III (skupisko 7) (ryc. 3).

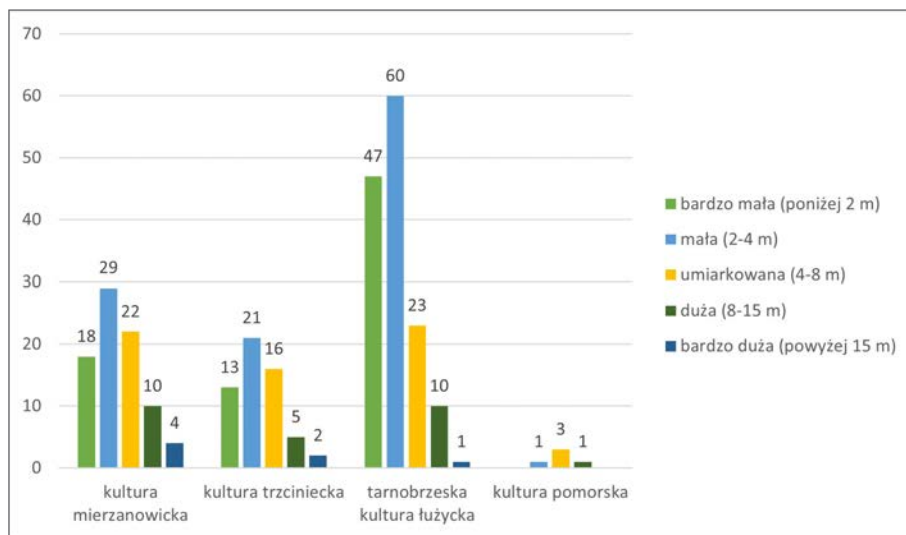
Ryc. 6. Lokalizacja stanowisk w obrębie dużych dolin
Fig. 6. Location of the sites within large valleys

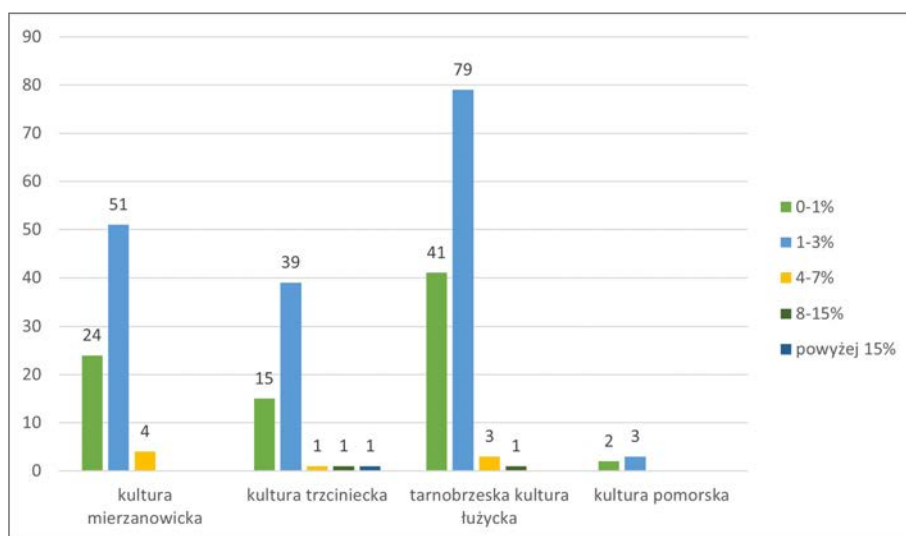
Ryc. 7. Lokalizacja stanowisk w obrębie małych dolin
Fig. 7. Location of the sites within small valleys

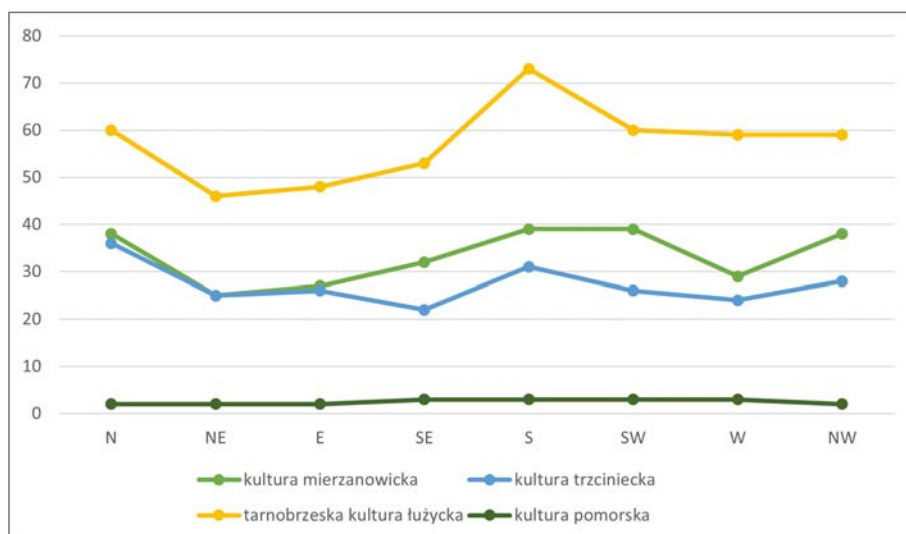
Ryc. 8. Lokalizacja stanowisk w obrębie terenów eksponowanych
Fig. 8. Location of the sites within the exposed areas

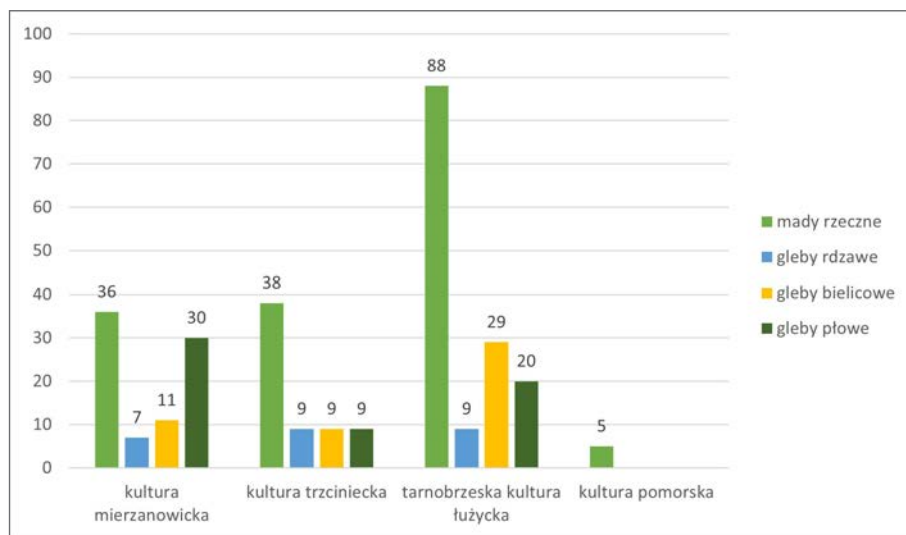
Ryc. 9. Lokalizacja stanowisk według ekspozycji stoku
 Fig. 9. Location of the sites with reference to the slope exposure

Ryc. 10. Lokalizacja stanowisk według stopnia ekspozycji stoku
 Fig. 10. Location of the sites with reference to the degree of slope exposure

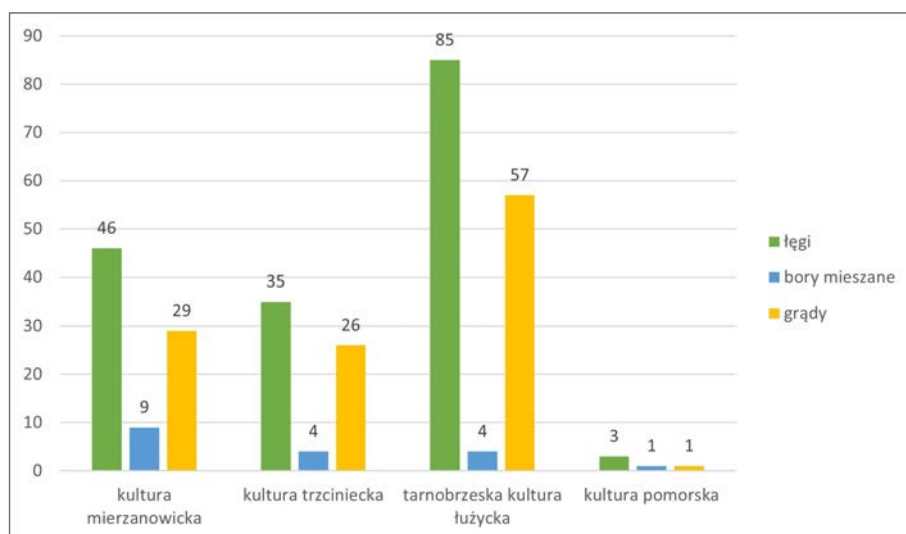

Ryc. 11. Częstość występowania stanowisk względem określonego kierunku świata
 Fig. 11. Frequency of the sites occurrence in relation to cardinal directions of the world

Ryc. 12. Rozmieszczenie stanowisk względem typów gleb

Fig. 12. Distribution of sites with reference to soil types

Ryc. 13. Rozmieszczenie stanowisk względem stref potencjalnej roślinności naturalnej

Fig. 13. Distribution of sites in relation to the zones of potential natural vegetation

W przypadku KT, w międzyrzeczu rzek Szкло i Lubaczówki możemy wyróżnić 24 stanowiska uznane za osady oraz 41 śladów osadnictwa. Podobnie jak w przypadku kultury wczesnobrązowej, na omawianym obszarze nie odnotowano ani jednego cmentarzyska. Analizując pierwszy parametr środowiskowy, jakim jest ukształtowanie terenu, można zaobserwować, że osadnictwo KT dominowało na wyniesieniach o ekspozycji okrężnej (ryc. 8). Osadnictwo KT wyraźnie związane jest z terasami nadzalewowymi dużych dolin oraz ze strefami krawędziowymi małych dolin rzecznych (ryc. 6; 7). Analizując ekspozycję, można zaobserwować, że osadnictwo wyraźnie skupia się na obszarach mających do 8 m wysokości. Co dziesiąte stanowisko położone jest wyżej (ryc. 9). Jeśli chodzi o nachylenie stoków to wyraźnie widać, że ludność KT najchętniej wybierała stoki dosyć łagodne, a więc o nachyleniu nieprzekraczającym 3% (ryc. 10). W ogólnym zestawieniu kierunków ekspozycji terenu nieco większą rolę odgrywały północ oraz południe (ryc. 11). Ludność KT najczęściej loko-

wała osady na żyznych glebach – madach rzecznych (ryc. 12). Punkty osadnicze analizowanej jednostki kulturowej zlokalizowane są głównie wśród obszarów porośniętych przez lasy w typie łągów i grądów (ryc. 13).

Model osadniczy ludności KT jest bardzo trudny do scharakteryzowania na analizowanym obszarze międzyrzecza rzek Szкло i Lubaczówki. Utrudnienia wynikają z dominacji danych pochodzących z badań AZP, przy niewielkiej ilości stanowisk przebadanych wykopaliskowo. Badania wykopaliskowe prowadzone były tylko na jednym stanowisku osadowym w Wólce Krowickiej 3, pow. lubaczowski (Zych 2007). W najbliższej okolicy rozwijała się jeszcze jedna osada w Lisich Jamach 7, pow. lubaczowski oraz zarejestrowano dwa ślady osadnictwa (być może pełniące funkcję krótkotrwałych osiedli). Na tej podstawie można wnioskować, że charakterystyczna w tym miejscu struktura osadnicza opierała się na funkcjonowaniu głównego skupiska (osada w Wólce Krowickiej) oraz działającej obok niego sieci osadniczej złożonej z innej, większej osady,

wspieranej przez mniejsze krótkotrwałe osiedla. Analogiczny model osadniczy widoczny jest w odniesieniu do osadnictwa KT rozwijającej się po prawej stronie dolnego odcinka górnej Wisły (Rajpold 2014, 191–192). Można zauważyć, że największe skupiska osadnicze wydzielone na podstawie analizy terytorium eksploatowanego przez osadę, utworzone są przez kilka dużych osad, którym w każdym przypadku towarzyszą mniejsze ślady osadnictwa. Niewątpliwie można też stwierdzić, iż analiza struktur osadniczych skłania do wniosku, że tereny zajmowane przez reprezentantów KT, były pod względem mikroregionalnym odmiennie od tych zasiedlonych przez ludność KM, co niewątpliwie było spowodowane innymi priorytetami siedliskowymi. Jedynie pięć punktów osadniczych dostarczyło śladów materialnych tych dwóch jednostek kulturowych następujących bezpośrednio po sobie (co stanowi zaledwie 6% stanowisk wczesnej epoki brązu na omawianym terenie). Zatem, najbardziej prawdopodobne jest zajmowanie przez ludność KT terenów wcześniej niezasiedlonych oraz preferowanie zupełnie odmiennych nisz ekologicznych (por. Przybyła, Blajer 2008, 76; Czopek et al. 2018, 146–150).

6.3. Tarnobrzeska kultura łuzicka

Po okresie istnienia oraz rozwoju kultur wczesnej i starszej epoki brązu, których osadnictwo charakteryzowało się znacznym rozproszeniem stanowisk i mniejszą gęstością, od środkowej epoki brązu dochodzi do zmiany tego obrazu. Osadnictwo kontynuowane jest przez ludność TKŁ (tabl. V–VII). Cechuje się ono znacznie mniejszym stopniem rozproszenia punktów osadniczych, przez co sieć osadnicza staje się bardziej zagęszczona. Co więcej, dostrzegalne jest „schodzenie” osadnictwa tarnobrzeskiego w niżej położone partie terenu. Na podstawie analizy terytorium eksploatowanego przez osadę, w odniesieniu do TKŁ można wysunąć wniosek, iż trwalsze, większe i bardziej stabilne struktury osadnicze są widoczne na następujących obszarach: nad rzeką San w rejonie Wiązownicy i Szówska (skupisko 12) oraz w obrębie miejscowości Koniaczów i Sobiecin (skupisko 8). Ponadto, nad rzeką Szkło sieć osadnicza obejmuje bardzo duży teren penetracji ludności, rozciągający się od miejscowości Surochów po Mięksiz Stary (skupisko 7) oraz nieco mniejsze skupisko w Kobylnicy Wołoskiej (skupisko 6). Nad rzeką Lubaczówką większe i stabilniejsze struktury osadnicze widoczne są pomiędzy miejscowościami Lubaczów i Wólka Krowicka (skupisko 1 i 2) oraz w obrębie miejscowości Zapałów (skupisko 11). Pomiedzy dwiema rzekami widoczne są jeszcze dwa duże skupiska, tj. skupisko 10 w rejonie miejscowości Cetula, Makowisko, Piwoda oraz skupisko 9 rozciągające się od Ryszkowej Woli po Wietlin. Można powiedzieć, że wraz z pojawieniem się TKŁ na omawianym terenie, doszło do znaczącej intensyfikacji osadnictwa, co powiązane jest jednocześnie z jego znacznym zagęszczeniem (ryc. 4).

Omawiana jednostka kulturowa jest reprezentowana na terenie międzyrzecza rzek Szkło i Lubaczówki przez 2 cmentarzyska ciałopalne, 48 osad oraz 96 śladów osadniczych. Stanowiska TKŁ najchętniej zakładano na krawędziach, stokach wklęsłych i prostych oraz wyniesieniach o ekspozycji okrzężej. Pozostałe rodzaje ekspozycji terenu wybierano nieco rzadziej (ryc. 8). Osadnictwo skupiało się na terasach nadzalewowych dużych dolin oraz na stokach małych dolin i nieco rzadziej ich

krawędziach (ryc. 6; 7). Jeśli chodzi o stopień ekspozycji terenu, przeważająca liczba stanowisk lokowana była na obszarach, których wysokość nie przekraczała 8 m wysokości (ryc. 9). Analizując stanowiska TKŁ pod kątem stopnia nachylenia stoku, widać zdecydowaną preferencję do zasiedlania łagodnych zboczy, tj. cechujących się nachyleniem do 3% (ryc. 10). W ogólnym zestawieniu kierunków ekspozycji terenu, zdecydowaną rolę odgrywało południe, nieco mniejszą południowy zachód, północ i północny zachód (ryc. 11). Stanowiska TKŁ najczęściej ulokowane były na madach rzecznych, rzadziej na glebach bielcowych i płowych (ryc. 12). Pod względem charakteru potencjalnej roślinności naturalnej, punkty osadnicze koncentrowały się na terenach porośniętych przez lasy łęgowe oraz łąkowe (ryc. 13).

Jeśli chodzi o charakterystykę sieci osadniczej TKŁ na omawianym terenie, można wysunąć wniosek o zasadniczo linearnym rozmieszczeniu stanowisk położonych wzdłuż cieków wodnych. Przykładem są: zgrupowanie punktów osadniczych w miejscowości: Kobylnica Wołoska [25, 26, 27, 28, 31], Manasterz [141, 142, 143], czy w obrębie Makowiska i Bobrówki [133, 134, 131, 7, 8]. Oprócz tego występują skupiska tworzące rozproszone zgrupowania stanowisk TKŁ. Sytuacja taka widoczna jest w zagęszczeniu stanowisk w obrębie miejscowości: Wietlin I [216, 217, 218, 219], Łazy [100, 101, 103, 104, 105], Łukawiec [113, 114, 115], czy Wysocko [236, 237, 238, 239].

Warto w tym miejscu dokładniej przyjrzeć się rozmieszczeniu stanowisk wokół dwóch ciałopalnych cmentarzysk TKŁ, które zostały przebadane wykopaliskowo. Mowa tutaj o stanowisku Wietlin III 1, pow. jarosławski (Kostek 1991) oraz Łazy 30, pow. jarosławski (Jarosz 2004; Jarosz, Szczepanek 2005, 2007; Jarosz, Szczepanek, Wołoszyn 2006). Analizując wzajemne rozmieszczenie stanowisk wokół cmentarzyska Wietlin III 1, można zaobserwować, że nekropolia stanowiła centralny element mikroregionalnej sieci osadniczej. Dookoła niej rozmieszczone były większe oraz mniejsze osady. Analogiczna sytuacja rysuje się w obrębie stanowiska Łazy 30. Dostrzegalne jest funkcjonowanie wokół cmentarzyska kilku mniejszych osad. Taką strukturę osadnictwa TKŁ potwierdza model osadniczy po prawej stronie dolnego odcinka górnej Wisły (Rajpold 2014, 196).

6.4. Kultura pomorska

Ostatnim etapem przemian osadniczych w międzyrzeczu rzek Szkło i Lubaczówki było pojawienie się ludności KPM (tabl. IX). Trzeba jednak zaznaczyć, że osadnictwo to jest reprezentowane jedynie przez kilka stanowisk. Tworzą one zgrupowanie u ujścia rzeki Szkło do Sanu. Niemniej jednak, wyciąganie jakichkolwiek wniosków na temat tej jednostki kulturowej na omawianym obszarze jest trudne. Trzeba zaznaczyć, iż nie należy traktować nielicznych śladów osadniczych analizowanej jednostki kulturowej jako oznaki regresu osadnictwa. Na podstawie dotychczasowych rozważań można jedynie zauważyć, że ludność KPM z całą pewnością penetrowała teren międzyrzecza rzek Szkło i Lubaczówki. Dalsze ustalenia wymagają jednak bardziej szczegółowych badań archeologicznych (głównie wykopaliskowych) na omawianym terenie, które z pewnością ukazałyby nieco pełniejszy obraz tej jednostki kulturowej (ryc. 5).

W międzyrzeczu rzek Szkło i Lubaczówki możemy wyróżnić 2 stanowiska sklasyfikowane w typie osad oraz 3 ślady osadnictwa. Na omawianym obszarze nie odnotowano ani jednego cmentarzyska łączonego z omawianą kulturą. Ludność KPM lokalizowała stanowiska najczęściej na krawędziach, stokach wklęsłych i prostych dolin (ryc. 8). Na analizowanym terenie zajmowała jedynie terasy nadzalewowe dużych dolin (ryc. 6). Odnotowujemy zupełny brak stanowisk w obrębie małych dolin rzecznych (ryc. 7). Pod osadnictwo wykorzystywane są stoki o ekspozycji umiarkowanej wynoszącej do 8 m wysokości, które cechują się łagodnym nachyleniem - do 3% (ryc. 9; 10). Kierunek ekspozycji jest trudny do określenia z uwagi na niewielką liczbę analizowanych stanowisk KPM, jednak można zauważyć nieznaczny przewagę kierunków południowych

(ryc. 11). Warunki glebowe terenów, na których zlokalizowane są punkty osadnicze ludności omawianej kultury, stanowią przede wszystkim żyzne mady rzeczne (ryc. 12). Rośliność potencjalna porastająca tereny, na których odnotowano stanowiska KPM, to przeważnie lasy w typie łęgów (ryc. 13).

Na podstawie niewielkiej ilości stanowisk KPM na obszarze międzyrzecza rzek Szkło i Lubaczówki, nie jest możliwe określenie charakterystycznej dla tej kultury struktury osadniczej. Można jedynie wysunąć wniosek, że w czasie jej trwania nastąpiło znaczne rozrzedzenie i zmniejszenie gęstości zasiedlenia omawianego obszaru. Opisowanego stanu nie należy jednak traktować jako oznaki regresu osadnictwa w międzyrzeczu rzek Szkło i Lubaczówki.

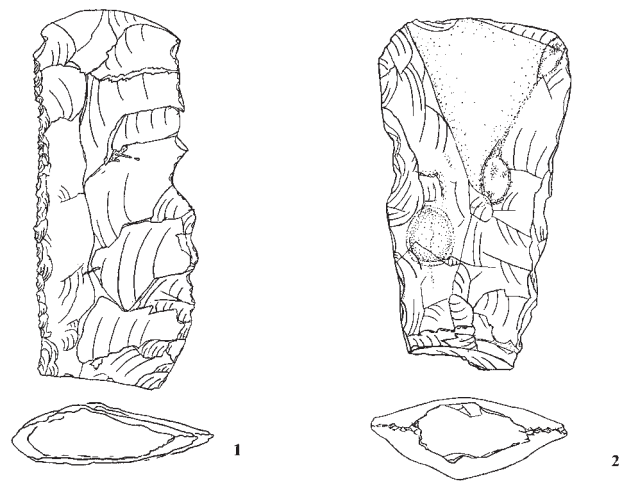
7. PODSUMOWANIE

Analizowany obszar odznacza się sekwencją przemian struktur osadniczych, która rejestrowana jest przede wszystkim w wymiarze kulturowym. Wartym odnotowania faktem jest lokalizacja punktów osadniczych poszczególnych kultur w stosunku do różnorodnych parametrów środowiska. Na podstawie przeprowadzonych analiz można wyciągnąć wniosek, iż omawiany teren międzyrzecza rzek Szkło i Lubaczówki odznacza się małym zróżnicowaniem środowiskowym. W związku z tym, parametry terenów zajmowanych i eksploatowanych przez poszczególne kultury epoki brązu i wczesnej epoki żelaza są do siebie zbliżone.

Przyglądając się jednak konkretnym stanowiskom wielokulturowym, na których odnotowano pozostałości materialne kilku następujących po sobie kultur, można wysunąć pewne wnioski. Ślady KT zarejestrowano jedynie w odniesieniu do 5 punktów osadniczych KM. Stanowi to zaledwie 6% stanowisk kultury wczesnej epoki brązu. Znacząca różnica widoczna jest w stosunku do TKŁ, której pozostałości odnotowano na 24 stanowiskach ze śladami KT. Stanowi to 37% stanowisk kultury starszej epoki brązu. Natomiast kultura pomorska pojawia się po TKŁ tylko w dwóch przypadkach, co stanowi 1,3% stanowisk TKŁ.

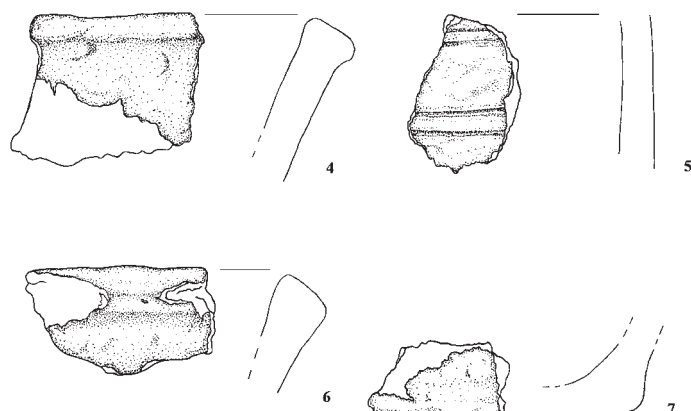
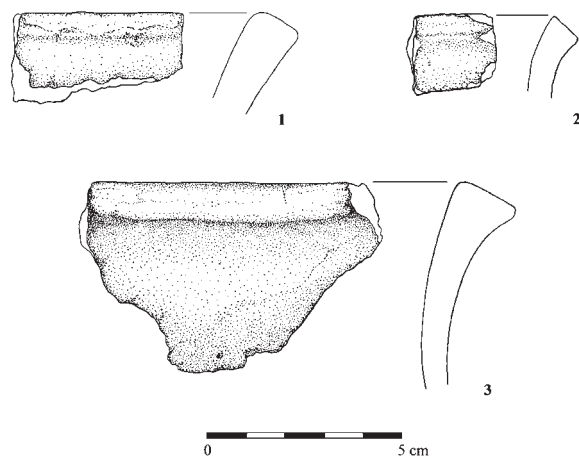
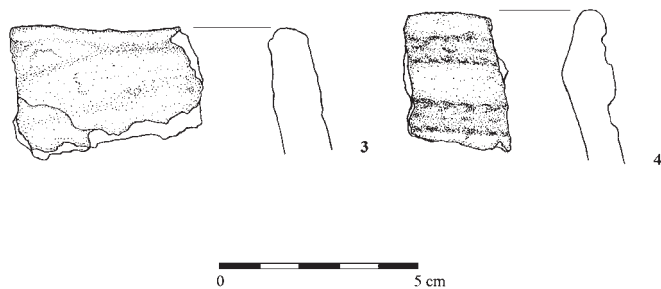
Na koniec warto jeszcze wspomnieć o bardzo ważnych dla analizowanego regionu oddziaływaniach wschodnich w postaci ceramiki łączonej ze scytyjskim kręgiem kulturowym. Kilka fragmentów takich naczyń odkryto na stanowiskach TKŁ, tj. Laszki 3, Laszki 13 oraz Sobiecin 9, pow. jarosławski. Na pierwszym stanowisku odnotowano fragment garnka zdobiony pod krawędzią wylewu otworkami nie do końca przekłutymi od wewnętrznej strony (tabl. VIII:4). W miejscowości Laszki 13 zarejestrowano trzy fragmenty naczyń mających analogie w materiałach leśnostepowej strefy scytyjskiego kręgu kulturowego. Są to: fragment zdobiony listwą plastyczną z odciskami palcowymi, która umieszczona jest pod krawędzią wylewu

(tabl. VIII:3), drugi fragment ceramiki zdobiony jest również listwą plastyczną, nad którą znajdują się dodatkowo otwory (tabl. VIII:2), natomiast trzeci zdobiony jest pod krawędzią wylewu otworkami nie do końca przekłutymi od wewnętrznej strony (tabl. VIII:1). Fragment o podobnej ornamentyce (zdobiony „żemczużinami”) odnotowano również w międzyrzeczu rzek Szkło i Lubaczówki w miejscowości Sobiecin 9 (tabl. VIII:5). Wspomniane materiały ceramiczne wyróżniają się cechami dystynktywnymi, w związku z czym można w tym przypadku mówić o tzw. materiałach w typie aglomeracji chotyńckiej (Trybała-Zawiślak 2019, 264–311). Ceramika o podobnych cechach znana jest z sąsiednich terenów położonych na południe od rzeki Szkło, m.in. Chotyńec, stan. 1, pow. jarosławski (Czopek et al. 2017, 301–303); Grabowiec, stan. 1, pow. jarosławski; Chotyńec, stan. 7, pow. jarosławski; Chotyńec, stan. 9, pow. jarosławski; Hruszowice, stan. 2, pow. przemyski; Hruszowice, stan. 16, pow. przemyski (Czopek et al. 2018, 165–167). Natomiast szersze analogie z trzech stanowisk z terenu międzyrzecza rzek Szkło i Lubaczówki dostrzegalne są w leśnostepowej strefie scytyjskiego kręgu kulturowego (Grakow, Meljukowa 1954, ryc. 1,8; Kowpanenko 1967, ryc. 20; 22; 24; 29; 33; Petrenko 1967, tabl. V–VI; Bessonowa, Skoryj 2001, ryc. 27–29; cyt. za: Czopek et al. 2017, 300). Warto zaznaczyć, że również na innych stanowiskach z międzyrzecza rzek Szkło i Lubaczówki reprezentowane są formy naczyń o cechach poświadczających wschodnie oddziaływania. Są to: fragment misy z brzegiem zgiętym do środka ze stanowiska Szówsko 13, pow. jarosławski (tabl. VII:1); fragmenty garnków zdobionych otworkami poniżej krawędzi wylewu odnotowane na stanowiskach: Surochów 4, pow. jarosławski (tabl. VII:3), Surochów 1, pow. jarosławski (tabl. VI:4), Wietlin I 1, pow. jarosławski (tabl. VI: 5), Wietlin III 2, pow. jarosławski (tabl. V:1), Laszki 3, pow. jarosławski (tabl. V:4).

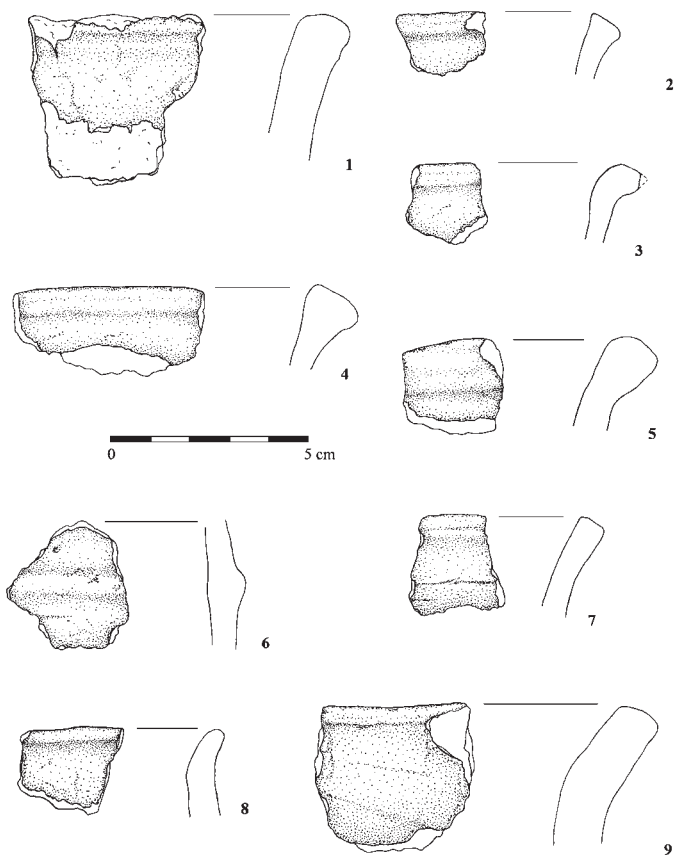

Tabl. I. Materiał ceramiczny i krzemienny kultury mierzanowickiej: Łazy, stan. 25 (1); Łazy, stan. 26 (2); Szczutków, stan. 13 (3); Łukawiec, stan. 11 (4)

Table I. Ceramic and flint material of the Mierzanowice culture: Łazy, site 25 (1); Łazy, site 26 (2); Szczutków, site 13 (3); Łukawiec, site 11 (4)

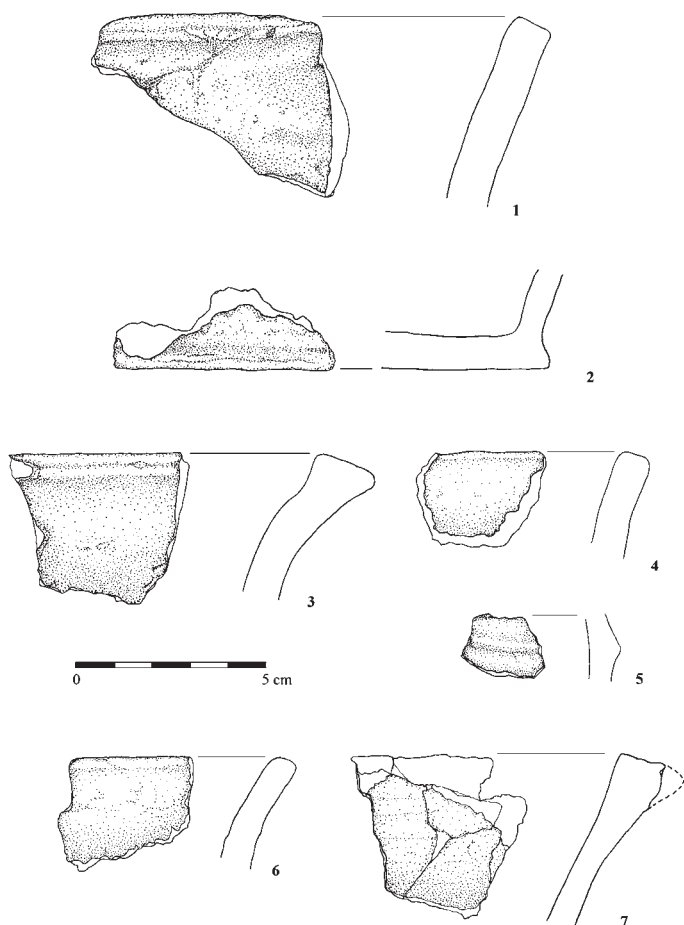

Tabl. II. Ceramika kultury trzcinieckiej: Laszki, stan. 10 (1); Laszki, stan. 12 (2,3); Kobylnica Wołoska, stan. 14 (4); Wólka Krowicka, stan. 3 (5,6); Makowisko, stan. 21 (7)
 Table II. Ceramics of the Trzciniec Culture: Laszki, site 10 (1); Laszki, site 12 (2,3); Kobylnica Wołoska, site 14 (4); Wólka Krowicka, site 3 (5,6); Makowisko, site 21 (7)

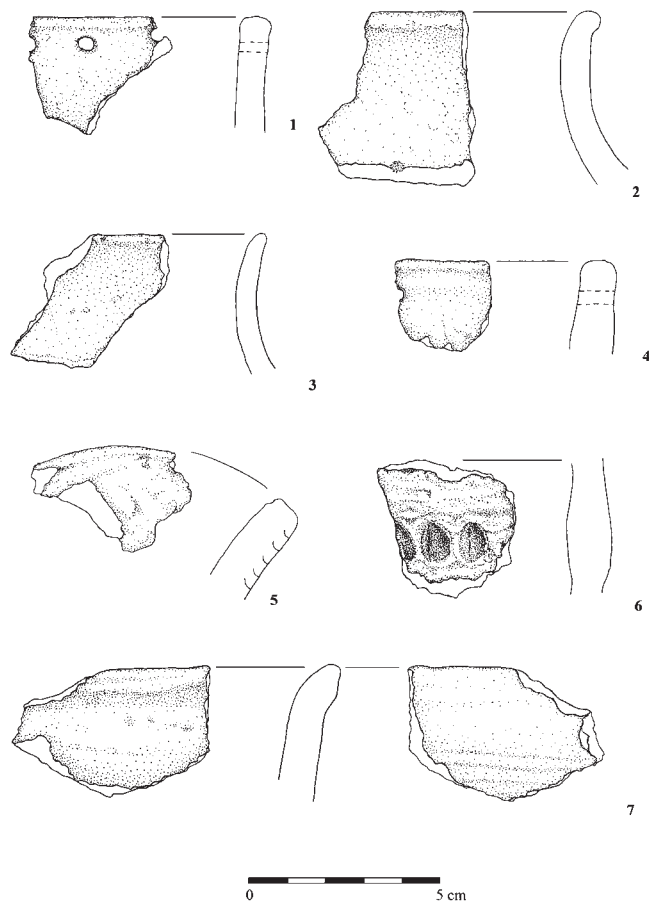
Tabl. III. Ceramika kultury trzcinieckiej: Makowisko, stan. 15 (1); Zapałów, stan. 8 (2); Zapałów, stan. 11 (3-5); Sobiecin, stan. 9 (6); Koniaczów, stan. 5 (7); Zapałów, stan. 24 (8); Surochów, stan. 4 (9)

Table III. Ceramics of the Trzciniec Culture: Makowisko, site 15 (1); Zapałów, site 8 (2); Zapałów, site 11 (3-5); Sobiecin, site 9 (6); Koniaczów, site 5 (7); Zapałów, site 24 (8); Surochów, site 4 (9)

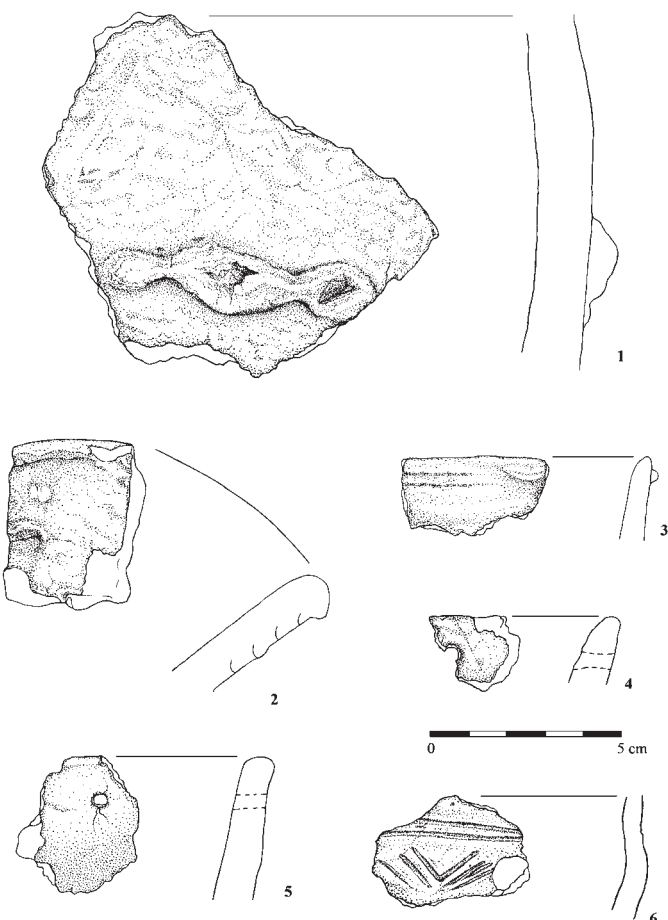
Tabl. IV. Ceramika kultury trzcinieckiej: Bihale, stan. 10 (1); Zapałów, stan. 5 (2,3); Laszki, stan. 28 (4); Bobrówka, stan. 7 (5); Łazy, stan. 29 (6); Bihale, stan. 8 (7)

Table IV. Ceramics of the Trzciniec Culture: Bihale, site 10 (1); Zapałów, site 5 (2,3); Laszki, site 28 (4); Bobrówka, site 7 (5); Łazy, site 29 (6); Bihale, site 8 (7)

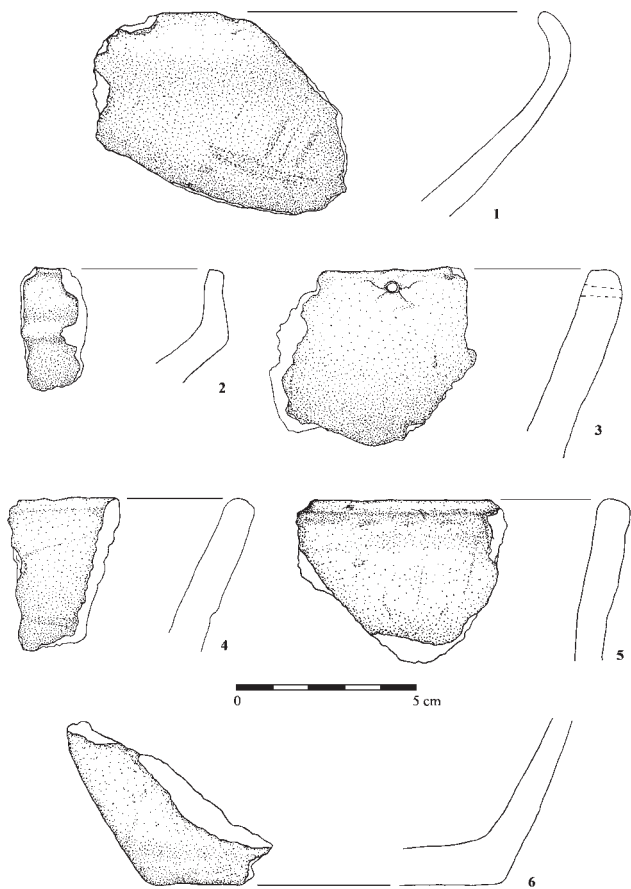
Tabl. V. Ceramika tarnobrzegskiej kultury łużyckiej: Wietlin III, stan. 2 (1-3); Laszki, stan. 3 (4-5); Mięksisz Stary, stan. 10 (6); Wietlin, stan. 22 (7)

Table V. Ceramics of the Tarnobrzeg Lusatian culture: Wietlin III, site 2 (1-3); Laszki, site 3 (4-5); Mięksisz Stary, site 10 (6); Wietlin, site 22 (7)

Tabl. VI. Ceramika tarnobrzegskiej kultury łużyckiej: Wietlin, stan. 17 (1,2); Koniaczów, stan. 5 (3); Surochów, stan. 1 (4); Wietlin I, stan. 1 (5); Laszki, stan. 18 (6)

Table VI. Ceramics of the Tarnobrzeg Lusatian culture: Wietlin, site 17 (1, 2); Koniaczów, site 5 (3); Surochów, site 1 (4); Wietlin I, site 1 (5); Laszki, site 18 (6)

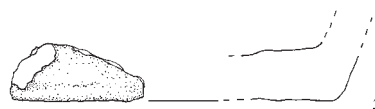
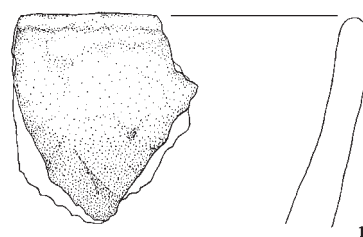
Tabl. VII. Ceramika tarnobrzęskiej kultury łużyckiej: Szówsko, stan. 13 (1); Surochów, stan. 4 (2-4); Laszki, stan. 23 (5,6)

Table VII. Ceramics of the Tarnobrzeg Lusatian culture: Szówsko, site 13 (1); Surochów, site 4 (2-4); Laszki, site 23 (5,6)

Tabl. VIII. Ceramika o cechach leśnostepowego wariantu scytyjskiego kręgu kulturowego ze stanowisk tarnobrzęskiej kultury łużyckiej: Laszki, stan. 13 (1-3); Laszki, stan. 3 (4); Sobiecin, stan. 9 (5)

Table VIII. Ceramics with the features of the forest-steppe variant of the Scythian cultural circle from the sites of the Tarnobrzeg Lusatian culture: Laszki, site 13 (1-3); Laszki, site 3 (4); Sobiecin, site 9 (5)

Tabl. IX. Ceramika kultury pomorskiej: Wietlin I, stan. 1 (1,2); fragment ceramiki grafitowej kultury lateńskiej: Wietlin, stan. 8 (3)

Table IX. Ceramics of Pomeranian culture: Wietlin I, site 1 (1,2); fragment of graphite pottery from the La Tène culture: Wietlin, site 8 (3)

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Bessonowa, Skoryj = Бессонова С.С., Скорый С.А. 2001. *Момпониное городище скифской эпохи*. Киев–Краков.

Bukowski Z. 1978. Oddziaływania obce w dorzeczu Sanu i górnego Bugu u schyłku II tysiąclecia p.n.e. *Materiały i Studia Muzealne*, 29–47. Przemyśl.

Chochorowski J. 1989. Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Manasterzu (stan. 6), gm. Wiązownica, woj. Przemyśl w świetle dotychczasowych badań. W: A. Barłowska, E. Szałapata (red.), *Grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej*, 585–615. Rzeszów: Muzeum Okręgowe w Rzeszowie.

Czopek S. 1989. Z badań nad schyłkową fazą grupy tarnobrzeskiej. W: A. Barłowska, E. Szałapata (red.), *Grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej*, 241–261. Rzeszów: Muzeum Okręgowe w Rzeszowie.

Czopek S. 1992. *Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej*. Rzeszów: Muzeum Okręgowe w Rzeszowie.

Czopek S. 1996. *Grupa tarnobrzeska nad środkowym Sanem i dolnym Wisłokiem*. Rzeszów: Muzeum Okręgowe w Rzeszowie.

Czopek S. 1999. *Pradzieje Polski południowo-wschodniej*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Czopek S. 2001. *Pysznicza, pow. Stalowa Wola, stan. 1 – cmentarzysko ciałopalne z przełomu epok brązu i żelaza*. Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.

Czopek S. 2013. Bemerkungen zur pommerschen Kultur in Südpolen, *Sprawozdania Archeologiczne* 65, 225–251.

Czopek S., Trybała-Zawiślak K. 2015. Early Iron Age in south-eastern Poland. W: S. Wefers, M. Karwowski, J. Fries-Knoblach, P. Trebsche, P.C. Ramsel (red.), *Waffen – Gewalt – Krieg, Langenweissbach*, 285–301. Rzeszów.

Czopek S., Trybała-Zawiślak K., Tokarczyk T., Ocadryga-Tokarczyk E., Burghardt M., Adamik-Proksa J., Rajpold W. 2017. Pierwsze sprawozdanie z weryfikacyjnych badań na grodzisku z wczesnej epoki żelaza w Chotyńcu. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 38, 291–306.

Czopek S., Trybała-Zawiślak K., Wojcieszczuk N., Osaulczuk O., Bobak D., Gębica P., Jacyszyn A., Pasterkiewicz W., Pawliw D., Petehyrycz W., Połtowicz-Bobak M., Wacnik A. 2018. *Przemiany kulturowo-osadnicze w dorzeczu rzeki Wiszni w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza w kontekście zmian prahistorycznej i wczesnohistorycznej ekumeny*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Gedl M. 1962. Uwagi o kulturze łużyckiej w dorzeczu Sanu, Wieprza i górnego Bugu. *Sprawozdania Archeologiczne* 14, 333–340.

Górski J. 2003. Uwagi o możliwościach wydzielenia trzciniecko-łużyckich faz przejściowych. *Kultura i Historia* 4, 14–24.

Górski J., Kadrow S. 1996. Kultura mierzanowicka i kultura trzciniecka w zachodniej Małopolsce. Problem zmiany kulturowej. *Sprawozdania Archeologiczne* 48, 9–32.

Grakow, Meljukowa = Граков Б.Н., Мелюкова А.И. 1954. Об этнических и культурных различиях у степных и лесостепных областях европейской части СССР в скифское время. В: *Вопросы скифо-сарматской археологии*, 39–92. Москва.

Jankuhn H. 2004. *Wprowadzenie do archeologii osadnictwa*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Jarosz P. 2004. Wstępne wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych na cmentarzysku grupy tarnobrzeskiej w Łazach, gm. Radymno, woj. podkarpackie. *Rocznik Przemyski* 40/2, 187–191.

- Jarosz P., Szczepanek A. 2005. Ratownicze badania wykopaliskowe w 2004 r. na cmentarzysku grupy tarnobrzeskiej w Łazach, pow. Jarosław. *Rocznik Przemyski* 41/2, 71–77.
- Jarosz P., Szczepanek A. 2007. Badania wykopaliskowe na stan. 30 w Łazach, pow. Jarosław w 2006 r. *Rocznik Przemyski* 43/2, 31–37.
- Jarosz P., Szczepanek A., Wołoszyn M. 2006. Badania wykopaliskowe na stan. 30 w Łazach, pow. Jarosław w 2006 r. *Rocznik Przemyski* 42/2, 33–42.
- Kadrow S. 1995. *Gospodarka i społeczeństwo. Wczesny okres epoki brązu w Małopolsce*. Kraków.
- Kadrow S., Machnik J. 1997. *Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny*. Kraków: PAN.
- Kobyliński Z. 1986. Koncepcja „terytorium eksploatowanego przez osadę” w archeologii brytyjskiej i jej implikacje badawcze. *Archeologia Polski* 31/1, 7–30.
- Kondracki J. 2002. *Geografia regionalna Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kostek A. 1991. Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Wietlinie III, gm. Laszki, woj. Przemysł, *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1980–84*, 5–45.
- Kowranenko = Ковпаненко Г.Т. 1967. *Племена скифского часу на Ворсклі*. Київ.
- Kruk J. 1973. *Studia osadnicze nad neolitem wyżyn lessowych*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Machnik J., Potocki J. 1959. Badania archeologiczne w widłach Sanu i Tanwi w roku 1956. *Sprawozdania Archeologiczne* 5, 251–257.
- Michalski J. 1992. *Osadnictwo w Małopolsce od II okresu epoki brązu do początków okresu lateńskiego*. Warszawa.
- Moskwa K. 1976. *Kultura łużycka w południowo-wschodniej Polsce*. Rzeszów: Muzeum Okręgowe w Rzeszowie.
- Petrenko = Петренко В.Г. 1967. Правобережье Среднего Приднепровья в V–III вв. до н.э. (= *Археология СССР, Свод Археологических Источников* 1–4). Москва.
- Potocki J. 1957. Archeologiczne badania powierzchniowe nad dolnym Sanem na odcinku od Jarosławia do Sandomierza. *Sprawozdania Archeologiczne* 4, 168–179.
- Przybyła M.S., Blajer W. 2008. *Struktury osadnicze w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza na obszarze podkarpackiej wysoczyzny lessowej między Wisłokiem i Sanem*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rajpold W. 2014. *Przemiany osadnicze nad dolnym odcinkiem górnej Wisły w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza* (= *Collectio Archaeologica Ressoiviensis* 31). Rzeszów.
- Rydzewski J. 1981. Możliwości rekonstrukcji gospodarki w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza na terenie zachodniej Małopolski w świetle badań osadniczych. *Acta Archaeologica Carpathica* 21, 227–235.
- Rydzewski J. 1986. Przemiany stref zasiedlenia na wyżynach lessowych zachodniej Małopolski w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza. *Archeologia Polski* 31/1, 125–194.
- Trachsel M. 2004. Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstattzeit (= *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 104). Bonn.
- Trybała-Zawiślak K. 2019. *Wczesna epoka żelaza na terenie Polski południowo-wschodniej – dynamika zmian i relacje kulturowe*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Zych R. 2007. Wielokulturowe stanowisko w Wólce Krowickiej 3, pow. Lubaczów, woj. podkarpackie. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 28, 17–28.

Aleksandra Jabłkowska

Settlement transformations in the basins of the Szkło and Lubaczówka rivers in the Bronze Age and the Early Iron Age

Summary

Settlement studies, which are the aim of this article, constitute the basic analytical method to research the changes in the development of settlement of a given area in a particular period of time. The main goal of the research presented here is the analysis and reconstruction of settlement changes in the basin of the Szkło and Lubaczówka rivers in the Bronze Age and the Early Iron Age. The northern border of the area is the course of the Lubaczówka river. From the south, the research area is closed by the Szkło river, whereas the western border is located along the San River. As for the east, the analysed area is limited by the eastern border of Poland.

The chronological range includes the Bronze Age and the Early Iron Age. On the basis of the collected source material, it was possible to distinguish four cultural units in the discussed area in the period of our interests, i.e. the Mierzanowice culture (KM), the Trzciniec culture (KT), the Tarnobrzeskie Lusatian culture (TKŁ) and the Pomeranian culture (KPM).

In addition to them, eastern influences were observed in the form of ceramics associated with the Scythian cultural circle and two fragments of graphite ceramics representing the La Tène culture.

The source database consists of information obtained during the archival research of the Polish Archaeological Record (AZP) cards in the Archives of the Voivodeship Heritage Monuments Protection Office in Przemysł. They were additionally supplemented with research results obtained in the course of excavations and published in the literature. Such information was gained only for three sites: Wietlin III 1, Jarosław district, Wólka Krowicka 3, district Lubaczów district and Łazy 30, Jarosław district.

In the basin of the Szkło and Lubaczówka rivers, the distribution of settlement points representing individual cultures of the Bronze Age and the Early Iron Age is quite uneven. However, in some areas, the remains of settlements are concentrated

to form clearly visible settlement clusters. In order to determine them, one of the methods so-called an analysis of the territory exploited by the settlement was implemented in order to determine and restore the concentration and density of settlement points of individual archaeological cultures of the Bronze Age and the Early Iron Age in the basin of the Szkło and Lubaczówka rivers.

The first stage of settlement development in the basin of the Szkło and Lubaczówka rivers in the Bronze Age and the Early Iron Age is associated with the Mierzanowice culture. Regarding the settlement points of this cultural unit, it is possible to distinguish settlements (21 sites) and traces of settlement (63 sites). On the other hand, not a single cemetery of the discussed culture has been registered in the area of the basin of the Szkło and Lubaczówka rivers.

The second stage of settlement changes is connected with the Old Bronze Age, which is represented by the Trzciniec culture. In the case of this culture, taking into account the basin of the Szkło and Lubaczówka rivers, we can distinguish 24 sites recognized as settlements and 41 traces of settlement. We likewise in the early Bronze Age culture, do not record a single cemetery in the aforementioned area.

After the periods of existence and development of Early and Older Bronze Age cultures, when the settlement was character-

ized by a significant dispersion of sites and a lower density, this picture has changed since the Middle Bronze Age. The settlement was continued by the community of the Tarnobrzeg Lusatian culture from. The aforementioned cultural unit was represented in the basin of the Szkło and Lubaczówka rivers by 2 cremation cemeteries, 48 settlements and 96 settlement traces.

The last stage of settlement transformations in the basin of the Szkło and Lubaczówka rivers was the appearance of the Pomeranian culture. On the basis of the small number of sites in the basin of the Szkło and Lubaczówka rivers, it is not possible to determine the settlement structure characteristic of the Pomeranian culture. It is only possible to conclude that during that period there was a significant dispersion and decrease in the density of settlement of the discussed area with references to the population of the Pomeranian culture. On the other hand, they should not be treated as signs of a regression of settlement in the basin of the Szkło and Lubaczówka rivers.

It is worth noting the location of the settlement points of particular cultures in relation to various environmental parameters. Based on the conducted analyses, it can be concluded that the discussed area of the Szkło and Lubaczówka rivers is characterized by low environmental diversity, therefore the parameters of the areas occupied and exploited by individual cultures of the Bronze Age and Early Iron Age are similar to each other.

